

**T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN İLK YILLARINDA
EKONOMİ POLİTİKALARI
(1923-1933)**

**Hazırlayan
Alper DEMİRER**

**Tez Danışmanı
Yrd.Doç.Dr. Remzi YARDIMCI**

**DİYARBAKIR
2007**

ÖZET

Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomi politikası planlı kalkınma stratejisine dayanır. 1930'larda ulaşılmış olgunluğu ile bu strateji, batının demokratik ülkelerinde İkinci Dünya Savaşı sonrası ancak geliştirilebilmiştir. Oysa Mustafa Kemal, ekonomik kalkınma planı yapılması görüşünü ilk kez, 1 Mart 1922'de TBMM'nin üçüncü toplanma yılını açış konuşmasında şöyle ifade etmiştir;

"Bundan sonra ekonomi politikamızda, tespit etmiş olduğumuz bu temel esaslara uygun olarak hazırlanacak bir plana göre, Bakanlar Kurulumuzun uygulamaya geçmesini bekliyoruz."

Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomi politikasının yurdumuzun o zamanki ihtiyaçlarında doğduğu kuşkusuzdur. Bu ihtiyaçlardan, O, bütün yönleriyle tutarlı bir ekonomi doktrin ve uygulaması yaratmıştır. Bu doktrin ve uygulama iyice anlaşıldığı ve incelendiği takdirde zamanımızın gelişmiş ve gelişmemiş ülkelerine yön verebilecek özellikler taşımaktadır

Bağımsızlık savaşları, ordu yönetimi, demokratik rejimin kuruluşu ve işletilmesi, uluslararası politika alanlarında olduğu gibi cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan ekonomi politikası da Dünya'nın kalkınmakta olan ülkelere örnek teşkil edecek özellikler taşımaktadır; bu özelliklerin Dünya'ya yayılması insanlığa büyük zaman kazandıracak, kaynakların daha verimli ve tasarruflu kullanılmasını sağlayacaktır.

Cumhuriyetin ilk yılları mali politikasının temel özelliklerini özetlemek gerekirse, Mustafa Kemal; Devlet Hazinesinin sürekli olarak güçlü tutulmasına büyük önem vermektedir. Bunun için devlet bütçelerinin denk, hatta fazla ile kapanması gereklidir. Devlet gelirlerinin, halktaki gelir artışına uygun biçimde arttırılmasını öngörmektedir. Ekonomik etkileri ve özellikle üretim üzerindeki etkileri olumsuz olan bütün vergilerin kaldırılmasını önermektedir. Hazinesinin geliri giderini karşılayamadığı hallerde paranın iç ve dış değerinin korunamayacağı inancındadır; bu nedenle bütçe denkleğinin, kayıtsız ve şartsız olarak korunması gereken bir ilke olduğunu düşünmektedir.

Uzun süren ve çetin geçen Kurtuluş Savaşı zaferle sonuçlandıktan sonra, bu savaşı yürüten liderler, başta Mustafa Kemal olmak üzere, şu temel soruya cevap aramışlardır: “Türkiye nasıl kalkınabilir, halkın refaha en kısa zamanda kavuşması için nasıl bir ekonomi politikası gütmelidir?” çalışmamızın temel amacı ise bu soru üzerine yapılandırılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan ekonomi politikası planlı kalkınma stratejisine dayanır. 1930'larda ulaşılmış olgunluğu ile bu strateji, Batının demokratik ülkelerinde İkinci Dünya Savaşı sonrası ancak geliştirilebilmiştir

Bu nedenlerle Cumhuriyetin ilk yıllarındaki devrimlerin, üstyapı devrimleri olduğunu, bu ekonomik politikaların bir yenilik taşımadığını, ülkenin ihtiyaçları neyi gerektiriyorsa, onu yaptığı ve ekonomik bir doktrin ve felsefe yaratmadığı biçiminde son yıllarda öne sürülen görüşlerin gerçeğe ilgisi yoktur. Bütün cumhuriyet devrimleri gibi, ekonomi devrimi de, Türk Toplumunu temelden değiştirmek ve çağdaşlaştırmak amacına yönelmiştir. Belki de bütün devrimleriyle eşdeğer bir ekonomi devrimi vardır.

Bu çalışmanın tüm ilgililere fayda getirmesini temenni ederim.

Anahtar kelimeler: Kapitalizm – Gelişme – Büyüme – Ekonomi

ABSTRACT

The economic policy in the early years of the Republic was based on planned development strategy. This strategy at its peak point in 1930s could be developed in democratic Western countries only after the 2nd World War. Meanwhile Mustafa Kemal explained his views about the necessity of an economical development plan in the opening speech of the third meeting year of TBMM(the Grand National Assembly of Turkey) on the 1st of March 1922 :

After now we expect our Council of Ministers to take action according to the plan to a plan which will be prepared according to the basic principles we determined.

It is doubtless that the economy policy in the early years of the Republic stemmed from the necessities of those times.He originated and applied a consistent economical doctrin in all its aspects . If this doctrin and practice is apprehended and examined thoroughly it can be seen that it bears important features to bring solutions for the developed or less developed countries of our day.

The economy policy in the early years of the Republic bears many exemplary characteristics for the world just like the Turkish Independence war , Management of the Army, establishment and actuation of the democratic system and international policy: the worldwide spread of these aspects will save a lot of time for humanity and the sources will bu used in more economically and efficiently.

If we summerize the basic characteristics of the financial policy in the early years of the Republic Mustafa Kemal particularly emphasized on the strength of the State Treasury. For this reason the state budgets have to be balanced and if possible with surplus. The state revenues have to be increased parallel to increase in the income of people. He suggests that all taxes having negative effects on economy and production have to be abolished. He believes that money will not be able to keep its value under conditions when treasury income is less than the outcome ; for this reason budget balance is a principal which has to be protected unconditionally.

After the long and hard Independence War ended with victory the leaders of the war led by Mustafa Kemal seeked an answer to this basic question :” How can Turkey develop, what kind of a policy has to be conducted for welfare of people within the shortest possible time? The basic object of our study is based on this question. The economic policy in the early years of the Republic was based on planned development strategy. This strategy at its peak point in 1930s could be developed in democratic Western countries only after the 2nd World War.

Because of these reasons ,the opinions brought in recent years ,like “the revolutions in the early years of the Republic are revolutions in superstructure, they do not bear novelty,everything was just done for the needs of country and they did not originate an economical doctrin or philosophy “ have nothing to do with reality Like all revolutions of the Republic economical revolution also had the aim of changing Turkish society radically and to contemporize her. Most probably there is an economical revolution having equivalence with other revolutions . I wish that this research will be of use to all who are concerned with the subject.

Key words : Capitalism _ Development _ Growth- Economy

TUTANAK

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürlüğüne

Bu çalışma jürimiz tarafından değerlendirilerek Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir..

Başkan :.....

Üye :.....

Üye :.....

ONAY

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../.....

.....
Dicle Üniversitesi
Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

Kurtuluş Savaşı'ndan her türlü yokluğa rağmen galip çıkmış bir millet. Artık savaş alanında aldığı galibiyeti taçlandırmak, istikrarı sağlamak, ülkeyi içinde bulunduğu durumdan şahlandırarak kurtarıp insanca yaşam standartlarına erdştirebilmek için yeni bir savaşa hazırlanmakta. Ekonomi savaşı. Bilim adamlarından, tüccarlarına, çiftçisinden, işçisine atölyelerinden büyük iş kollarına, kol kola girerek uzun ve zorlu başka bir savaşın içine tereddütsüz girmektedir.

Mevcut devletlerin denediğı, deneyip kendi ölkelerinde başarıya ulaştırdığı veya başarısızlıkla sonuçlandığı ekonomi politikalarının, hangisinin Türkiye'ye ve Türk Milletine uygun olduğunu değerlendirmek, yaşanan başarısızlıkların nedenlerini tespit edip aynı hataları yapmamak ya da hepsinden farklı bir ekonomik yapıya ulaşmak için hangi politikayı izleyeceğini tespit etmek gibi zor bir yeni savaşın içine giren genç Türkiye Cumhuriyeti, dünyada baş gösteren ve etkileri tüm devletlerin ekonomilerini sarsan büyük ekonomik krizleri nasıl yara almadan atlabileceğinin hesaplarını yapmaktadır. Yapmak zorundadır çünkü askeri zaferin kalıcılığını sağlayabilmesi için siyasi alanda zaferi kazanıp devamlılığını sağlamak zorundadır. Bu devamlılığı ise ancak ve ancak ekonomik bağımsızlığını eline alarak sağlayacaktır.

Bu araştırmada 1923-1933 yılları arasındaki dönemin incelemeye alınma nedeni, bu dönemin liberal dönem olmasıdır. Bu mücadelenin sınırlarını belirleyebilmek için düzenlenen iktisat kongrelerinden 1923 ve 1932 yılları arasında yapılanlarında alınan kararlar ve istekler doğrultusunda, Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi politikaları şekillenmiştir.

Gerek yüksek lisans dersleri boyunca ve gerekse tez çalışmam boyunca ilgi, destek ve yardımlarını gördüğüm, fikirleri ve yapıcı eleştirileri ile çalışmalarına yön veren başta tez danışmanım Sayın Yrd.Doç.Dr.Remzi YARDIMCI'ya, atılgan ve cesur kişiliğini çalışma tempoma yansıtan değerli öğretmenim Yrd.Doç.Dr.Bedrettin KOLAÇ'a, olaylara bakış açımı genişleten değerli öğretmenim Sayın Yrd.Doç.Dr.Bayram AŞILIOĞLU'na ve tarihimizde kalan Osmanlıca eserlerin tozlu yapraklarının tozunu üfleme yardımcı olan değerli öğretmenim Tarih Bölüm Başkanı Sayın Yrd.Doç.Dr.Mustafa SARIBIYIK'a, birlikte geçirebileceğimiz zamanlarını çaldığım ve herhangi bir sığdıramayacağım eşim ve oğluma sonsuz teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Eylül 2007

Alper DEMİRER

KISALTMALAR LİSTESİ

T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
GM	Genel Muhasebe
TP	Türk Parası
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
KİT	Kamu İktisadi Teşekkülü
a.g.e.	Adı Geçen Eser

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
TUTANAK	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA EKONOMİK POLİTİKA ARAYIŞLARI.....	12
1.1 Ekonomik Sistemler	4
1.2 İlk Ekonomi Politikaları	8
1.3 Cumhuriyet İlk Yılları Uygulanan Maliye Politikaları	9
1.4.İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat – 4 Mart 1923)	14

İKİNCİ BÖLÜM

2. MUSTAFA KEMAL'İN EKONOMİK ATILIM ANLAYIŞI.....	29
2.1 Mustafa Kemal'in Ekonomi Görüşleri.....	21
2.2 Ekonomide Ulusallık Ve Bağımsızlık	23
2.3 Osmanlıdan Cumhuriyete Dış Borçlar.....	24
2.4 Dünya İktisat Bunalımı.....	26
2.5 Devletçilik İlkesi Ve Planlı Kalkınma.....	26
2.6 Cumhuriyetin İlk Yıllarında Para Politikası Ve Bankacılık.....	27
2.7 Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yatırım Politikaları	31
2.8 Ekonomide Dış Ödemeler Dengesi.....	36
2.9 Tarımda Yapılan Yenilikler	39

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İKTİSADİ TEŞKİLATLANMA ÇALIŞMALARI	
3.1 Maliye Bakanlığı'nın İlk Teşkilatlanması.....	42
3.2 Gümrüklerin Teşkilatlanması	44
3.3 İktisat Bakanlığının Kurulması.....	46
3.4 Kamu İktisadi Teşekkülleri Oluşum Ve Gelişim Süreci.....	47
SONUÇ.....	59
KAYNAKÇA.....	61

GİRİŞ

Savaştan çıkan Türk Milleti çok yorgun ve çok yoksuldu. Vatanın her köşesi harpten yeterince nasibini almış, yanmış, yıkılmış ve tam anlamıyla bir harabe haline gelmişti. Sanayi diye bir şey yoktu. Kalifiye işçi ve ustaların sayısı ise birkaç yüz kişiyi geçmiyordu. Şekerden kumaşa kadar, günlük ihtiyaçların hemen tümünü dışarıdan alınıyordu. Yer altı zenginliklerini işletmek bir yana, neyi olduğunu dahi bilmiyordu. Kapitülasyonlar ve dış borçların altında, yabancı ülkelere tam anlamıyla bağımlı duruma düşürülmüştü. Tarımı, toprağı yeterince işleyebilecek güce ve araçlara sahip değildi. Toprağı işleyecek, tarımı ikellikten kurtaracak insan gücünü ise cephelerde eritip bitirmişti. Yalnız Çanakkale’de 250.000 şehit vermişti. Ulaşım zorlukları nedeniyle yurdun bir köşesinde yetiştirilen ürünler ihtiyaç bölgelerine götürüleliyordu. Tarım ve sanayi alanında yetişmiş uzmanları olmadığı gibi, bunları yetiştirecek okullar da yok denecek kadar azdı. Dış ticareti ise Türk olmayanların elindeydi, dolayısıyla ticaret ve sanayisi gelişmediğı gibi milli bir ekonomi tesisi de imkansız hale geliyordu. Halk çalışma alanlarında devletten destek görmüyordu.

Bütün bunlara rağmen Türk Milleti özlediğı nizamı ve lâıyk olduğu yaşam seviyesini, sürdürülen “Yeni Ekonomi Politikası” ile kısa zamanda gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Bu nedenle ayrıntıları ile düşünülmüş bir ekonomi sistemi içinde, hızlı ve dengeli bir ekonomik kalkınma politikası, strateji ve taktiğe ihtiyaç vardı. Mustafa Kemal’in geri kalmış toplumları geliştirmek için öngördüğü sosyal, kültürel ve ekonomik kurumlar onun sağlam fikri gücünün eseridir. O’nun öngördüğü ekonomik ve toplumsal düzenin yalnız geri kalmış toplumlar için değil, ileri toplumlar içinde örnek teşkil edecek şekilde olduğunu söylemek mümkündür.

Yeni Türkiye, bir taraftan yeni toplumu şekillendirecek idareci kadroları şekillendirirken, diğer taraftan da ekonomik gelişmeleri hızlandırmaya çalışmıştır. Yeni Türk Devletinin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa, bir devletin temel dayanaklarından olan “ülke”nin işgalden kurtarılmasıyla, her şeyin daha yeni başladığını düşünmekteydi. O, “...Askeri ve siyasi zaferler iktisadi zaferle taçlandırılmazlarsa elde edilen zaferler sürüp gidemez, az zamanda söner...” şeklinde ifade ettiği bir anlayışın sahibiydi. Bu anlayış, Mustafa Kemal Paşa’yı, “Gazi Paşa”lıktan.“Atatürk” olmaya yükselten bütün karizmatik niteliklerinin pırlırtısını da taşımaktadır.

Mustafa Kemal, hem kapitalist hem de sosyalist çözüm yollarını incelemiş sonunda milletimizin karakter ve yapısına en uygun olan sistemi ortaya koymuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulamaya konulan ekonomi politikası hiç kuşkusuz Türk ulusunun, büyük ekonomik kalkınma ihtiyaçlarından doğmuştur. Mustafa Kemal her alanda olduğu gibi, ekonomi alanında da ulusunun büyük ihtiyaçlarına en kısa sürede en etkin biçimde cevap verecek ve ekonomimizi yönetenlere uzun yıllar ışık tutacak bir ekonomik kalkınma doktrin ve modelini yaratmış, bu modeli uzun yıllar uygulatmış, pek çok engeli aşarak büyük sonuçlar elde etmiştir. “Demokratik düzen içinde dengeli ve hızlı bir planlı karma ekonomi” düzeni olarak tanımlayabileceğimiz bu kalkınma modeli, günümüzün büyük iktisatçıları tarafından geri kalmış ülkelere önemle tavsiye olunmaktadır.

Genç Türkiye Cumhuriyeti için planlı kalkınma uygulamasına geçmeden önce zamanın yerli ve yabancı uzmanlarına hazırlatılan ekonomik raporları, zamanında uygulanan kapitalist ve sosyalist kalkınma doktrinleri özenle incelenmiş ve sonunda kendi modelini ortaya koymuştur. Sosyalist ve kapitalist ekonomik modellerin ikisini de reddederek bir üçüncü ekonomik kalkınma yolunu saptamıştır.

1923-1933 yılları arasında bütün öğeleri ile ve bir sistem yaklaşımı içinde örülen bu planlı kalkınma stratejisinin temel özelliklerini, bu araştırma sınırlarının içinde tam olarak aktarma olanağı yoktur. Bununla beraber Mustafa Kemal’in planlı kalkınma stratejisi çabasının amaçlarını şöyle saptamıştır:

- 1) Toplumun bütün kesimlerinde çalışan kişilere iş sağlamak (çağdaş iktisatçıların deyimiyle tam istihdamı sağlamak)
- 2) Hızlı ve dengeli sermaye birikimini sağlamak
- 3) Dış ödemeler dengesi ve dengeli gelir dağılımını sağlamak
- 4) Enflasyonsuz, yüksek kalkınma hızına ulaşmak
- 5) Bölgelerarası gelişmişlik farklarını gidermek (Dengeli bir bölgesel kalkınma)
- 6) Özel girişimin gelişmesine öncülük etmek
- 7) Hızlı teknolojik gelişme için yabancı sermaye ile işbirliği yapmak

Bu amaçlara ulaşılması için, aşağıdaki sistemsel stratejileri saptamış ve uygulanmıştır:

- 1) Kişisel girişim (ferdi teşebbüs) gücünün korunması ve desteklenmesi gereklidir. Bu strateji, demokratik rejimin temel koşulu ve ekonomik kalkınmayı hızlandırmanın en etkin yollarından biridir.
- 2) Ekonomik kalkınmanın temelinde “ferdi teşebbüs ve menfaatin” bulunması, doğal bir olgu olarak kabul edilmiştir.
- 3) Devlet ekonomik faaliyete doğrudan yatırımlar yaparak ve girişimci olarak katılmalıdır. Ancak, devletin bu tür faaliyetlerinin, pazar ekonomisini bozması ve kişisel girişim gücünü engelleme noktasına getirmesi engellenmelidir.
- 4) Devletin ekonomik faaliyetine sınır çizilmesi, hükümetlerin temel görevlerinden biri olmalıdır. Bu sınır zaman içinde değişecektir. Hükümetlerin temel görevleri bu sınırı zaman içinde değiştirmek olmalıdır.
- 5) “Devletçilik Politikası”nın katı ve verimsiz bir “Devlet Kapitalizmi” düzenine dönüşmesi önlenmeli, bunun için devletin girişimde bulunduğu alan ve bölgeler, devlet işletmeleri halka devredilmeli; elde edilen fonlarla gelişmemiş alan ve bölgelerde yeni devlet girişimleri kurulmalıdır.

Bu dönemde temel ekonomik hedef, bütün toplumun mümkün olduğu kadar kısa sürede kalkınmasını sağlamak olmuştur. Osmanlı'dan alınan kötü miras bu yolda büyük bir dezavantaj oluşturmuş ancak yine de "az zamanda çok büyük işler yapılmıştır". Savaştan çıkmış yorgun ve fakir Türk toplumunun, mümkün olduğu kadar kısa bir sürede kalkınabilmesi için, istikrarlı iktisat politikaları uygulamak şarttır. Bunun için gerek iç gerek dış iktisadî dengeler gözetilmeli, karşılıksız para basma gibi kolaycı yollara sapılmamalı, kesinlikle enflasyonist bir politika izlenmemelidir.

Özetle, hızlı, dengeli ve planlı ekonomik kalkınmanın araçlarından olan özel girişim işletmeleri ile devlet işletmeleri birbirinin rakibi olarak değil, tamamlayıcı olarak bu amaca yöneltilmelidir. Bu yöneltmenin yapılması sorumluluğu hükümetlerin temel görevidir. İşte bu noktadan hareketle yapılan bu araştırmada “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yapılan Ekonomik inkılâplar” gerekli miydi? sorusuna cevap aranmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA EKONOMİK POLİTİKA ARAYIŞLARI

1.1 Ekonomik Sistemler

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ekonomi politikalarını incelemeye başlamadan önce Kapitalist, Sosyalist ve Karma Ekonomi Doktrinlerini kısaca özetlemekte fayda var. Ancak bu şekilde kendi öz sistemimizi daha iyi anlayabilecek ve diğer sistemleri müdafaa edenlerin karşısına daha sağlam bir fikir yapısı ile çıkabileceğimiz kesindir.

1.1.1 Kapitalist Ekonomi

Kapitalist ekonomi doktrini, özel teşebbüse ve piyasa seferberliğine dayanan iktisadi sistem veya teknik sermayenin büyük çapta gelişmiş olması ve mali sermayenin hâkimiyeti ile nitelenen bir sistem olarak belirtilmektedir. Kapitalizm konusunda genellikle Adam Smith bu modern ekonomi ilminin kurucusu olarak kabul edilir. 1776'da yayınlanan “Milletlerin Zenginliğinin Sebep ve Mahiyeti Hakkında Araştırma” isimli ünlü eseri, uzun bir dönem boyunca ekonomik çalışmalara yön vermiştir. Smith'in düşüncelerinde, ekonomik olay ve kurumların kendiliğinden doğuşu (natüralizm), bu olay ve kurumların kendiliklerinden iyi çözümleri getirdikleri (optimizm) inancı hâkimdir.¹

İş bölümü, kapital birikimi, arz-talep uyuşması, para v.s. ekonomik kurumlar ne devlet gücü ile ne de halkın bilinçli dileği ile ortaya çıkmışlardır. Bunlar toplumun içgüdüsüne dayanarak kendiliklerinden meydana gelmişlerdir. Bu düşüncelerin sonucu olarak Smith, bireylerin ekonomik hürriyetlerini savunmuştur.

Sistemin belirgin özelliklerine değinmeden önce kısaca kapitalizmin tarafları üzerinde durmak gerekirse, şu tanımlara rastlanabilir: “üretimin pazar için yapılması, üretim mallarının özel kişilerin mülkiyetinde olması”, başka bir görüş olarak “kapitalizmin, özel mülkiyet, insan

---

¹ AYSAN Mustafa; Atatürk'ün Ekonomi Politikası, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, s. 8–9. İstanbul, 1980

ve tabiat tarafından yaratılan sermayenin özel kâr için kullanılması ile belirtilen ekonomik bir teşkilatlanma düzenidir.”

Kapitalizm, zamanla gelişip değişti ve bu tanımların da dışına taşarak günümüz kapitalizmine doğru yelken açtı. Kapitalizm, başlangıçta esası bakımından ticari bir nitelik taşıyordu ve belli kurallara bağlıydı. 17.yy’da en önemli ve temel unsuru müteşebbis olan sınaî ve liberal kapitalizm ortaya çıktı. 19.yy. sonlarından başlayarak, fertlerin yerini gruplar aldı. Anonim şirketler, büyük çapta üretim aracı toplanmasına yol açtı; üreticiler arasında rekabetin etkilerini hafifletmek ve takım tekeli ya da tekel kurmak için anlaşmalar yapıldı. Temel unsur artık müteşebbis değil büyük sermaye idi. Böylece modern kapitalizm ortaya çıktı.²

Kısaca özetlemeye çalıştığımız, adına kapitalizm denen “Liberal Ekonomi” ekolü ve ekonomi biliminin kurucusu Adam Smith’in aşağıdaki sözleri şahsi menfaat ve müşterek menfaatle ilgili ilişkiler hakkında düşüncelerini açıkça sergilemektedir:

“Her kişi sermayesini, en büyük üretim seviyesini elde etmek amacıyla kullanmak ister. Bu çabası sırasında, kişinin toplumun yararını düşünmek niyeti olmayabilir ve böyle bir sonuç doğsa bile bundan haberi yoktur. O yalnız kendi güvenini ve kendi çıkarını düşünür. Ancak böyle yaparak görünmez bir el onu başlangıçtaki niyetleri arasında olmayan bir sonucu elde etmeye yöneltir. Kişi kendi çıkarlarını düşünerek çalıştığı sırada; çoğu zaman gerçekten toplum yararına hizmet ettiği zamanlarda olduğundan çok daha fazla ölçüde topluma hizmet etmiş olur.”³

1.1.2 Sosyalist Ekonomi

---

² K.K.K. Yayınları; Atatürk’ün Ekonomi Görüşü, 1982 Ank. s.26-27. ² Atatürk’ün Ekonomi Görüşü, K.K.K. Yayınları, S.26–27. Ankara, 1982

³PARASIZ, M.İlker; Türkiye Ekonomisi 1923’ten Günümüze İktisat Ve İstikrar Politikası, Ezgi Yay. S.29, İstanbul., 1998

Kolektivist (sosyalist) ekonomi doktrininde, üretim ve mübadele araçlarının kolektifleştirilmesi yoluyla sosyal sınıfları ortadan kaldırarak, insan toplumlarının teşkilatlandırılmasıyla, köklü bir reform yapmak amacı güden doktrinlerin tümü olarak tarif

6

edilebilir. Bu sistem kapitalist sistemin tam tersidir. Uygulamada Marksist-sosyalist temele oturan kolektivist sistem, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti reddeder. Tarımsal topraklar, fabrika, makine ve binaların üzerinde devletin kolektif mülkiyetini tanır. Kısacası bu sistemde bütün üretim araçları devletin malıdır. Bu sistemde emek hür değildir. Emek sahipleri kendi istedikleri değil, devlet tarafından kendilerine gösterilen işlerde çalışırlar. Ekonomik faaliyetlerin tamamı en ince noktasına kadar, devlet tarafından düzenlenir. Bu şekilde üretimin çeşit ve miktarı, üretim unsurlarının tertip tarzı ve milli gelirin dağılışı devlet tarafından tayin edilir. Devlet ve onu yöneten Komünist Partisi iç içe girmiş olduğundan, ekonomik faaliyetlere yön veren de esas itibariyle Komünist Partisi'dir. Sosyalist ekonomi sisteminde, devlet ekonomik hayatın her yönü ile ilgilenir ve ekonomik faaliyet merkezi bir planlamaya göre yürütülür. Bu plan bir kanun hükmünde olup, buna uygun hareket etmeyenler için cezai müeyyideler getirilmiştir.⁴

Ekonomik faaliyetlerin tamamı devlet tarafından yönetildiği için bu sistemde büyük bir bürokrasi meydana gelmiştir. Bunun sonucu olarak da, ekonomik faaliyetlerde şartların özelliğine göre verilmesi gereken seri ve acil karar verme imkânı ortadan kalkmakta, kalkınma hızı ve temposu yavaşlamaktadır. Bu kapitalist sınıfın yok edilmesiyle, her şeyin yoluna gireceğini iddia eden sosyalist sistemin uygulanmasında, istediklerinin tam tersini gerçekleştirdikleri görülmüştür. Geçmişte bu sistemin uygulandığı Sovyetler Birliği'nde, Komünist Partisi üyelerinden meydana gelen bir bürokrat sınıfı yaratılmıştır. Bu yeni oluşan sınıf da en az kapitalist sistem kadar halka ve millete ters düşmüştür.⁵

Gerek sosyalizm ve gerekse kapitalizmin, sosyal adalet dışı ve emeği sömürücü olması gibi ortak yanları olan sistemler olduğu ortaya çıkmaktadır. Burada her iki sistemin de Türk

---

⁴ GİZ Adnan; 1923 İzmir İktisat Kongresi, Ank. 1993, s.16. GİZ Adnan; 1923 İzmir İktisat Kongresi, s.16.Ankara. 1993.

⁵ K.K.K. a.g.e., s.32-35,. Ankara, 1982

insanının ve Türk Milletinin gerçeklerine oldukça yabancı olduğu, bu ölçüde yapılacak bir elbisenin bizim vücudumuza tam olarak uymayacağı bir gerçektir.⁶

1.1.3 Karma Ekonomi

Karma ekonomi sisteminde özel yatırımlar ve teşebbüs yanında, kamu yatırımları ve kamu teşebbüslerinin de çok önemli bir yeri vardır. Ayrıca devletin ekonomik faaliyetlere çeşitli yönlerden ve yoğun müdahalelerde bulunduğu bir sistemdir. Bu sistemde, kamu yatırımları süratli ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek üzere, sosyal ve verimli alt yapı imkânları yanında, üst yapı alanlarına da yönelir. Gerek devletin ekonomik faaliyetlere yapacağı müdahaleler, gerek özel ve kamu yatırımlarının hacmi ve muhtelif kesimlere göre dağılımı, bir ekonomik plan yardımıyla yürütülür. Karma ekonomi sisteminde ekonomik plan, kamu yatırımları için emredici, özel yatırımlar için ise kısıtlayıcı ve yol gösterici nitelikte olur. Bu sistemde, toplam yatırımların ne kadarının kamu, ne kadarının ise özel yatırım olacağı yahut olması gerektiği hususunda da ancak çok geniş hudutlar verilebilir. Ayrıca bu sistemde ve bazı hallerde kamu yatırımları, ekonomik kalkınma ve sanayileşme hamlesinde asıl itici kuvveti teşkil edebileceği veya öncü rolünü oynayabileceği gibi, bazı hallerde ise daha süratli bir ekonomik kalkınma sağlamak üzere değişebilir.

Gerek kapitalizm ve piyasa ekonomisinin, gerekse sosyalizm ve merkezi planlamanın temel amacı olan, toplum refahına ulaşmakta başarılı bir ekonomik düzen olmamaları karma ekonomi düzenini ortaya çıkarmıştır. Görüleceği gibi her ülkenin, özellikle kalkınmakta olan ülkelerin, ekonomik, sosyal ve politik şartları farklıdır. Bu itibarla ülkeleri teorik ekonomik bir kalıbın içerisinde yerleştirmek imkânı yoktur. Kendi şartlarına uyan “Karma Ekonomi” politikası tek çıkar yol olarak gözükmektedir. Ülkemiz de bu tanıma uygun, devlet sektörü ağır basan karma ekonomi sistemini uygulayan kalkınmakta olan bir ülkedir.⁷

Türkiye’yi dünyada karma ekonomi düzenini yaygın olarak uygulayan ilk ülkelerden biri olarak kabul edebiliriz. Ülkemizde böyle bir ekonomik düzenin doğmasına doktriner görüşler değil, Türkiye’nin gerçekleri yol açmıştır. 1923–1933 yılları arasında özel teşebbüse dayalı bir ekonomi politikası uygulanmak istenmişse de 1933’den itibaren devletin

⁶ M. PARASIZ İlker, a.g.e. s.38.

⁷ TEZEL, Yahya Sezai; Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi (1923–50), Yurt Yay. No:4, s.121, Ankara., 1982.

ekonomiye müdahaleci ve üretici olarak girmesi, karma ekonomi düzeninin Türkiye'deki başlangıcı olabilir. Hızla gelişme mecburiyeti, tasarrufların yetersizliği, müteşebbislerin bulunmayışı, devleti ekonomik hayata müdahalesini gittikçe artan oranlarda zorlamıştır. Piyasa mekanizmasında o günkü şartlar içinde gereği gibi işlemeyişi devlet müdahalesinin bir diğer nedeni olmuştur.⁸

1.2 İlk Ekonomi Politikaları

Türkiye'nin nüfusu 1914 yılında 16,3 milyondan, 1927 yılında 14,3 milyona düştü. Nüfusun 1914–27 arasında önemli ölçüde azalması I.Dünya savaşındaki kayıplar ile yerli gayrimüslimlerin (Rum, Ermeni) nüfus mücadelesi ve göçlerle Türkiye'den ayrılmalarından ileri gelmekteydi. Nüfustaki azalma en çok büyük şehirlerde meydana geldi. Şehir nüfusunun en çok azaldığı yerler Adapazarı-Muğla hattının batısıyla, Ordu-Sivas-Maraş hattının doğusuydu. Toplam nüfusun azalması, etnik yapının değişmesi ve şehirleşme olgusunun gerilemesi ülke ekonomisini olumsuz yönlerde etkiledi. Ancak, uzun dönemde kendi içinde dil ve din birliği olan, içindeki etnik karşıtlıklar daha azalmış bir toplumsal yapı, ekonomik gelişme için daha elverişli bir ortam yaratmış da denilebilir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında nüfusun okuryazarlık, eğitim ve sağlık nitelikleri ile devletin sağladığı eğitim ve sağlık hizmetleri de iyi değildi. 1924 yılında Türkiye'de ilk, orta ve yüksek öğretim düzeyinde 5.000 okul, 12.400 öğretmen ve 259.000 öğrenci, 1.000 doktor ve 10.000'den daha az hastane yatağı vardı.⁹

1920'lerin başında üretim hala ilkel teknikler, araç ve gereçlerle (saban) yapılmaktaydı. Yeni araç-gereçler ve üretim yöntemleri kıyı şeritleri ile demiryolu bölgelerinde biraz daha yayılmıştı. Traktör sayısı 1.000, kara saban 1,1 milyon, demir pulluk 200 bin civarında idi. 1913–22 sırasında I.Dünya ve Kurtuluş Savaşları ve nüfus azalması nedeniyle Anadolu'da üretim yapısı tahrip olmuş ve tarımsal üretim azalmıştı.

⁸ K.K.K. a.g.e. s.42, Ankara, 1982.

⁹ TEZEL, Yahya Sezai; Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi (1923–50), Yurt Yay. No:4, s.97–102, Ankara, 1993.

Sanayide yerli fabrika üretimi halkın en çok kullandığı mallar olan pamuklu kumaşlarda %10, yünlü kumaşlarda %40, sabunda %20, buğday ununda %60 oranında yerli tüketimi karşılayabiliyordu. Porselen, cam, şeker gibi tüketim mallarının ise tamamı ithal edilmekteydi. Kömür madenlerinin çoğu ve diğer madenlerin tamamına yakını yabancılar ve gayrimüslimler tarafından işletilmekteydi.

Ulaşımında 4.100 km demiryolu, 14.000 km karayolu vardı. Türk limanları arasındaki deniz taşımacılığı çok zayıftı. Enerji olarak evlerde tezek, odun ve odun kömürü kullanılmaktaydı. Maden kömürü üretimi 600.000 ton, elektrik enerjisi üretimi 45 milyon kw saat idi. Elektrik, havagazı ve su gibi belediye hizmetleri sadece birkaç büyük liman şehrinde mevcut olup, sahipliği ve işletmeciliği yabancıların elinde idi. Sulama ve drenaja hemen hemen hiç yatırım yapılmamıştı.¹⁰ Yani Cumhuriyet Hükümetinin önünde yapmaları gereken yığınla hizmet vardı. Bu hizmetler de çok önemli miktarda kaynak gerektirmekte idi.

1.3 Cumhuriyet İlk Yılları Uygulanan Maliye Politikaları

1918’de biten I. Dünya Savaşı, uluslara son derece pahalıya mal olmuş, İngiltere’nin başını çektiği galipler, yenilenlere olumsuz ve gerçekçi olmayan antlaşmalar imza ettirerek sorunları daha da karmaşık hale getirmişlerdir. Savaşa sonradan katılan Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson’un ortaya koyduğu barışın sürekliliğini sağlamak amacını güden ilkeler, tam tersi olarak uygulanmış, 1920’de kurulan ve Dünya Barışını korumayı amaç edinen “Milletler Cemiyeti (Cemiyet- i Akvam)” büyük devletlerin güdümüne girerek, barışı galiplerin lehine uygulayan bir örgüt haline gelmiştir. Almanya’ya Versay Barışı ağır şartlarda imzalatılmış, yıkılan devletlerin cumhuriyet sistemlerine geçmelerine rağmen savaşın getirdiği ağır ekonomik yük, adil olmayan savaş tazminatları, ulusal gururlarının incinmesi doğal olarak Avrupa’da yeni gerginlikleri beraberinde getirmiştir.

---

¹⁰ ERDOĞAN, Öner, Mali Olaylar Ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare, T.C.Maliye Bakanlığı Yayınları, s.422, Ankara., 2001.

Diğer bir önemli sorun da, I. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa diplomasisinin ve kuvvetler dengesinin temel unsurları olan üç büyük imparatorluğun, Rus Çarlığı, Avusturya – Macaristan İmparatorluğu ve Alman İmparatorluğunun tarih içinde ömürlerini tamamlayarak yıkılmaları sonunda Avrupa’da bir boşluk meydana getirmeleridir. Bu boşluğun barış antlaşmaları ile yeniden doldurulması gerektiği halde bu antlaşmalar adil uygulanmadığı gibi, kurulan yeni devletlerin de sınırlarının gerçekçi olarak çizilmemesi yeni gerginlik alanları meydana getirmiştir..

Çarlık Rusya’sının yıkılması ve komünist rejimin kurulmasına Avrupa’nın büyükleri engel olamayınca, bu devlet sadece Avrupa’da değil, bütün dünyada da kuvvetler dengesini ileride köklü bir şekilde değiştirmek üzere, kabuğuna çekilmiştir. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışı da Orta Doğu kuvvetler dengesinde boşluk bırakmıştır. Savaşın galipleri İngiltere ve Fransa, bu boşluğu makul bir düzeyde dolduracakları yerde, kendi emperyalizmleri için bâkir bir alan olarak ele almışlardır.

Savaş, ülke ekonomilerine de yıkım getirmiş, ekonomik krizi atlatamayan dünya ekonomisi 1929 ekonomik krizini de yaşayınca başta Avrupa’da olmak üzere inanılmaz boyutlarda enflasyon, arkasından sosyal ve siyasi krizlere yol açmıştır. Demokratik rejimlerin yerini diktatörlükler ve aşırı akımların almaya başlaması Avrupa’yı hızla savaşa götürmüştür. 1922’de İtalya’da Mussolini, 1933’de Almanya’da Hitler gibi diktatörler iktidara gelmiş, bunlara Sovyetler Birliğinin başına gelen Stalin de eklenince gergin bir militarizm başlamıştır. Almanya, uzak doğuda Japonya’da askeri ve sanayi gücünü hızla geliştirerek, yayılcı politikaları 1920’den itibaren geliştirmeye başlamış, sanayi hammaddesi ve pazar ihtiyacı bahanesi ile denetim altına aldığı Mançurya’ya 1931’de saldırarak ele geçirmiş, Pasifik bölgesinde sömürge imparatorluğu oluşturma amacını uygulamaya başlayınca Sovyetler Birliği ve A.B.D. ile ekonomik, siyasi ve askeri rekabete başlamıştır.

Bütün bu gelişmelerin yanında, 1920 yılından beri faaliyette bulunan Milletler Cemiyeti İngiltere, Fransa ve İtalya’nın güdümüne girmiş, bu gelişmelere engel olamamış, yalnızca bu devletlerin çıkarlarını koruma amacıyla gündem tespit etmiş ve uygulamıştır.

Dışarıda meydana gelen bu gelişmeler paralelinde Türkiye’de gümrük vergilerinin yükseltilmesi üzerine getirilmiş olan yasağın 1929 yılında kalkacak olması nedeniyle düşük vergilerden yararlanmak isteyen ithalatçılar 1929 öncesi geniş ölçüde ithalat yaptılar. Bu

durum 1923'den beri sürekli açık veren dış ticaret dengesindeki açığın daha da büyümesine yol açtı. Aynı yıl ödenmeye başlanan Osmanlı borç taksitleri de bu dengeyi olumsuz etkiledi. Bunların sonucunda 1929yılı içinde Türk lirasının dış değerinde hızlı bir düşme ortaya çıktı.1929 yılında A.B.D.'de başlayan ve bütün dünyaya yayılan Büyük Bunalım sonucunda dünya ekonomisi o zamana kadar görülmemiş bir durgunluğa girdi. Batı ekonomileri yüzde 25 oranında azalırken ihraç fiyatları yüzde 50 düştü, işsizlikte büyük oran-da artışlar ortaya çıktı. Bütün ülkelerin ekonomik durguluktan kurtulmak amacıyla korumacılığa başvurmaları sonucu dünya ticareti geniş ölçüde daraldı. Bu gelişmeler karşısında Türkiye birkaç kalemden oluşan tarımsal ürünlerini satarak gereksinimlerini karşılayamazdı. Üstelik tarım ürünleri fiyatlarının dünya piyasalarındaki düşüşü diğer mallara oranla daha büyüktü. Tek çıkar yol Türkiye'nin sanayi malları alanındaki gereksinimlerini kendi karşılamasıydı. Fakat on yıllık deneyim özel sektörün bunu başaramayacağını göstermekteydi.

Yukarıda açıklanan gelişmeler devletin ekonomiye daha aktif bir şekilde müdahalesini gerektirmiştir. Türk lirasının değerindeki düşmeyi önlemek amacıyla 1930 yılında Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanun çıkarılmış, ticaretin düzenlenmesi yapılmıştır.

Osmanlı İmparatorluğundaki kapitülasyonlar rejiminde yabancılar ile ortağı yerli gayrimüslimler, Türk ve Müslümanlara göre daha avantajlı ekonomik ve hukuki konumdaydılar. Osmanlı Devleti, gümrük egemenliğini kaybetmiş, maliyesi yabancıların denetimine girmişti.

İşte bu dönemdeki izlenmesi uygun görülen maliye politikaları şunlardı:

- Türkiye'nin gerçek anlamda bütçeye kavuşturulması
- Dış borçların bir an önce tasfiyesi
- Gümrük egemenliği sağlanarak koruyucu gümrük vergilerinin konulması
- Aşarın kaldırılması ve onu telafi edecek yeni vergilerin konulması.¹¹

---

¹¹ OKYAR, Osman; Atatürk'ün İktisadi Görüşü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s.231, İstanbul. 1990.

Kurtuluş Savaşı sonrasında imzalanan Lozan antlaşması ile kapitülasyonlar kaldırıldı. Türkiye mali bağımsızlığını iki istisna dışında yeniden kazandı. İlk olarak antlaşmaya ek “İKAMET ve SALAHİYET-İ ADLİYE HAKKINDA MUKAVELENAME” ile yedi yıllık bir süre için yeni cumhuriyetin vergileme yetkisine bazı sınırlamalar getirildi. Buna göre anılan sözleşmeye taraf olan ülkelerin vatandaşları ve ortaklarına, Türk vatandaş ve ortaklarının tabi olduğu resim ve mali mükellefiyetlerden fazlası konulamayacağı gibi vergi muafılları bakımından da vatandaş ile yabancı arasında ayırım yapılamayacaktı. Bunun yanı sıra Lozan antlaşmasına bağlı “TİCARET MUKAVELESİ” ile beş yıl süre ile 1 Eylül 1916 tarihinden beri uygulanmakta olan spesifik Osmanlı gümrük arifesinin geçerli olması öngörüldü. Bu kısıtlama nedeniyle Türkiye'nin gümrüklerini artırabildiği ilk bağımsız gümrük tarifesi ancak 1929 yılında 1499 sayılı kanunla yürürlüğe konulabilmiştir. Öte yandan Osmanlı Deyun-u Umumiye İdaresi'nin Türk maliyesi üstündeki denetim yetkileri de kaldırıldı. Böylece TÜRK DEVLETİ, 1923'de elde ettiği siyasal bağımsızlığının yanı sıra ekonomik ve mali bağımsızlığını 1929 yılından itibaren tam olarak kazanmış oldu.¹²

Cumhuriyet kurulduktan sonra gelen ilk yıllarda eski vergilerin uygulanmasına devam edilmiştir. 1925'teki isyanların bastırılması için gereken giderler, şapkanın kabulü üzerine fes yapımcılarına tazminat verilmesi, demiryolu yapımı, fabrika-finansmanları gibi hususlar, vergi reformunun bir an önce yapılmasını gerektirmiştir.¹³

Bu dönemin vergilendirme bakımından en önemli olaylarından biri de, adil bir vergi sistemi için, 1925 yılında Aşarın ve İltizam usulünün kaldırılması ve bu nedenle de tarımdan elde edilen dolaysız vergi gelirlerinin toplam vergi gelirleri içindeki payının büyük düşüş göstermesidir.

Ayrıca Aşar gibi şer'i bir vergi olan ve koyun, keçi gibi hayvanlardan alınan Ağnam resmi, 1924 yılında Sayım Vergisine dönüştürüldü. Daha sonra 1931 yılında Sayım Vergisi de kaldırılarak yerine Hayvanlar Vergisi getirildi. 1926 yılında 1863'ten beri ticari ve sınaî kazançlarla serbest meslek erbabının gelirini daha sonra ücretleri vergiye tabi tutmayı amaçlayan Temettü Vergisi yerine 1926 yılı 755 sayılı Kazanç Vergisi Kanunu kabul edildi.

¹² PARASIZ İlker; a.g.e. s.10–11.

¹³ TOYNBEE, Arnold J; Türkiye III. Cumhuriyet Eki, s.28, İstanbul, Ocak 2000.

Osmanlı İmparatorluğundan geçen harçların yerine, 1926 yılında 797 sayılı kanunla ilk defa Veraset ve İntikal Vergisi getirilmiştir. Diğer yandan da bu dönemde istihlak (tüketim) ve muamele vergileri, damga resmi, harçlar ve gümrüklerle ilgili çok sayıda düzenlemeler yapılmış dolaylı vergilerin uygulama alanı genişletilmiştir.¹⁴

Dış ticarete sanayileşmeyi teşvike yönelik korumacılık için, gümrük vergisi tarifesi büyük önem arz etmekteydi. 1929 yılında yeni Gümrük Tarife Kanununun kabulüyle bağımsız korumacı bir dış ticaret politikası izlenmeye başlandı. Spesifik sistemi esas alan bu tarifede bütün tarım makineleri, araç ve gereçleri ile sanayi makineleri gümrük vergisinden muaf tutuldu. Buna karşılık iplik ve kumaş, şeker ve un ve diğer gıda maddeleri, deri ve ağaç ürünleri, çimento gibi gelişmekte olan yerli sanayi alanlarındaki ithalata yerli üretimi korumak için hayli yüksek saymaca vergi oranları getirildi. İthalattan bütçeye gelir sağlamak amacıyla da gümrük tarifesinin yanı sıra kahve, çay, benzin gibi Türkiye’de uygulanmayan mallara tüketim vergileri konuldu.¹⁵

Bu dönemde yerli sanayinin kurulması ve gelişmesi için yapılan önemli bir düzenleme de çok sayıda mali teşvik ihtiva eden, 1927 yılında çıkarılan 1055 sayılı “TEŞVİK-İ SANAYİ” kanunudur. 1913 tarihli kanun ile sağlanan gelişmeyi, daha da hızlandırmak amacıyla çıkarılan bu kanun ile hazine arazilerinin bedava ya da taksitle özel şirketlere verilmesi, bina, arazi, kazanç ve maktu zam vergileri ve damga resminden muaf olmaları, ithal edecekleri makine, alet ve parçaları gümrük ve resimlerden muaf olarak getirebilmeleri, taşıma ve bazı tekel mal alımlarında indirimli tarifelerden yararlanmaları öngörülmüş ve kanun 1942 yılına kadar 15 yıl yürürlükte kalmıştır.¹⁶

Cumhuriyetin ilk yıllarında gelir elde etmek amacıyla konulan tüketim vergilerinin yanı sıra yine gelir elde etmek amacıyla kibrit, sigara kağıdı, şeker, gazyağı, benzin, alkol ve alkollü içkiler, oyun kâğıtları ve barut, patlayıcı maddeler ithalatında mali tekeller oluşturuldu. Bu tekellerin idaresi hükümetin denetimi altında özel şirketlere bırakıldı. Öte

¹⁴ Öner Erdoğan; Vergi Açısından Türk Kanunu Hukuku, Maliye Bakanlığı, Tetkik Kurulu Yayını No: 1980/221, s.108-109, Ankara, 1981.

¹⁵ SOFUOĞLU, M.Zeki Atatürk’ün İktisadi Düşünceleri, Orkun Yayınları, cilt 2, sayı 22, s.93, Ankara, 1964.

¹⁶ TEZEL, Yahya; a.g.e. s.167.

yandan posta, telefon ve telgraf hizmetleri tekel kapsamına alınarak, gelirleri genel bütçe içine alındı.

Bütçe açısından ise 1920’lerin en önemli gelişmesi, ilk defa 1910 yılında kabul edilen, Muhasebe-i Umumiye Kanun-ı Muvakkatının, birkaç değişiklikten sonra 1927 yılında da “Muhasebe-i Umumiye” (Genel Muhasebe) kanunu olarak kabul edilmesiydi. Halen yürürlükte olan kanun, devletin her türlü malvarlığı ile gelir ve giderinin idare ve muhasebesinin düzenlendiği temel kanundur. Bu kanun ile tüm devlet malvarlığının ve nakdinin yönetimi, genel katma bütçelerin hazırlanması ve kabulüne dair aşamalar, harcamaların yapılış usulü, harcamadaki sorumluların belirlenmesi gibi hususlar düzenlenmiş; bütçe ve harcamaların yapılmasında disiplin sağlanarak, Maliye Bakanlığı bu işlerin koordinasyonu ile görevlendirilmiştir. Vergilerin kanuniliği ilkesi ile bütçenin yıllık olması, tek olması, âdem-i tahsis gibi çağdaş bütçe ilkeleri de yine bu kanunla kararlaştırılmıştır. Hazine tek hesabının yönetimi ve tüm saymanların Maliye Bakanlığında görevlendirilmesi gibi önemli ilkeler de Muhasebe-i Umumiye Kanununda yer almıştır. Özetle 1927 yılında kabul edilen 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu, devlet harcamalarının yapılması ve malvarlığının yürütülmesine ilişkin, işlemlerin tüm temel kurallarını bünyesinde toplamış,¹⁷ 1928 yılında ise devlet muhasebesinin saymanlıklarda uygulanmasına ilişkin olarak “Hazine Hesap Usullerine Dair Talimatname” çıkarılmıştır.¹⁸

1924–1933 döneminde bütçe prensiplerine uyulmaya çalışıldığını ve bütçelerin genellikle denk sonuçlandığını görmekteyiz. Devletin alım, satım, inşa, kiralama gibi işlemlerde uygulayacağı mali kontrol usulleri önce 1925 tarihinde, daha sonra 1934 yılında çıkarılan 2490 sayılı Arttırma, Eksiltme İhale Kanunu ile konu yenibaştan esaslara bağlanmıştır.¹⁹

1.4. İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat – 4 Mart 1923)

1.4.1 İzmir İktisat Kongresi

¹⁷ EMİROĞLU, Cezmi; Bütçeler ve Hazine, s.14, İstanbul, 1983.

¹⁸ SAKA Remzi; Atatürk ve Cumhuriyet Ekonomisi, Türk Yurdu Yayınları, s.71, Ankara, 1959.

¹⁹ AKÇA, Yusuf; “Bütçe ve Devlet Muhasebesi”, İst.Ün. İktisat Fakültesi Yayın No:4047/555, s.62–63, İst.1996.

İzmir iktisat kongresi, 17 Şubat 1923 günü ülkenin tüm illerinden gelen tüccar, sanayici, işçi, esnaf ve çiftçi temsilcilerinin katılımıyla açılmıştı. Bu geniş temsilciler yelpazesinin oluşturulmasında etkin olan mantık kongrenin toplanmasından on gün önce Mustafa Kemal'in 7 Şubat 1923 tarihli Balıkesir söylevinde şöyle vurgulanmıştı:

“Kaç milyonerimiz var? Hiç. Binaenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilakis memleketimizde birçok milyonerin, hatta milyarderin yetişmesine çalışacağız. Sonra işçi gelir. Bugün memleketimizde fabrika, imalathane vesaire gibi kurumlar çok azdır. Hâlbuki memleketimizi yükseltmek için çok fabrikalara muhtacız. Bunun için işçi lâzımdır. Bundan sonra da aydınlar ve bilim adamları denilen kişiler gelir. Bunlara düşen vazife, halkın içine girerek onları irşat ve i'la etmek (aydınlatmak, yüceltmek) ve onların ilerleme ve gelişiminde öncü olmaktır. İşte ben milletimizi böyle görüyorum...” Mustafa Kemal, bu sözleriyle I.İzmir İktisat kongresinin oturacağı yörüngeyi işaret etmiş olmaktadır.²⁰

Oysa İzmir iktisat kongresi toplanırken İstanbul işgal altındaydı. Rafet Paşa kumandasındaki Türk ordusu 6 Ekim 1923'te Payitaht'a girecekti. Türkiye'nin limanları, rıhtımları, elektrik ve su işletmeleri, demiryolları yabancıların elindeydi. Merkez Bankası işlevini yürüten Osmanlı Bankası da İngiliz ve Fransız denetimindeydi. Kapitülasyonlar ve Duyûn-u Umumiye tüm gücüyle ülke ekonomisinde etkindir.²¹

Çocuklarını cepheye göndermiş olan Anadolu çiftçi, esnaf, köylüleri ile İstanbul'un milli tüccarları bu gelişme ve gidişatı ibretle izliyor, Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşmasıyla belirginleşen yeni düzen arayışlarında ağırlıklarını koymak için bir işaret bekliyorlardı. Ve işte bu işaret I.İzmir iktisat kongresiydi.²²

1.4.2 İzmir İktisat Kongresine Giden Yol

Lozan Konferansı görüşmeleri kesintili olarak sürdürülürken yani bir devlet kurmayı kafalarında en yüce ideal olarak yaşatan Kurtuluş Savaşçıları düşmandan daha yeni

²⁰ AKSOY Yaşar; Kalpaklı Kalkınma, Ümit Yayınları, s.37-38, Ankara, 1998.

²¹ KAZGAN Haydar; Atatürk Kuşağının İktisat Eğilimi, Çalıntı Yayınları, s.16, İstanbul, 1994.

²² PARASIZ İlker, a.g.e. s.53.

kurtarılan yanık ve yıkık İzmir’de İktisat Kongresi düzenlemeyi planladılar. Bu konudaki ilk haber Vakit gazetesinin 5 OCAK 1923 tarihli sayısında yayımlandı: “Memleketimizin ekonomik açıdan *yükselmesi* için takip edilecek ciddi ve esaslı bir program düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Vekâlet, programın düzenlenmesinden önce ülkenin tüm iktisadi kesimlerini bir araya toplayarak Türkiye İktisat Kongresi ismi altında büyük bir kongre yapılmasını uygun görmüştür.

Kongreye Türkiye çiftçi, tüccar ve sanayicisi ve işçisi ile tüm şirket, banka, borsa vesaire iktisadi kuruluş davetlidir.”²³

Ancak bu habere İngiliz ve Yunan basını başta olmak üzere, müttefik devletlerinin yayın organları “Bu kongre sırf yabancı sermaye düşmanlığı oluşturmak sebebiyle yapılmaktadır” şeklinde aleyhte, sahte yayınlar yapmışlardır. İktisat kongresini, ekonomik savaşa giden yolda bir kıvılcım olarak gören hükümet ise bu kongre girişimini TBMM’nin heyecanlı toplantılarında bazı çekimser ve muhalif üyelere de aynı güvenli mantıkla savunmuş ve ısrarcı biçimde kongrenin düzenlenmesini istemiştir. Ve böylece kongreye giden yol kesin olarak açılmıştır.²⁴

1.4.3 Mustafa Kemal’in Kongreyi Açış Söylevi

Kongrenin açış söylevini yapan Mustafa Kemal, amaçlanan ekonomik düzeni şu sözlerle ortaya koyuyordu:

“...Baylar... Sevgili Türkiye’imizin ekonomi alanında da yükselme nedenlerini arayıp bulmak gibi ulusal ve kutsal bir amaç için bugün burada toplanmış olan sizlerin, siz sayın halk temsilcilerinin karşısında bulunmaktan çok mutluyum. Uyuşukluklar ve ilgisizliklerle geçen yüzyılların ekonomi varlığımızda açtığı yaraları iyileştirmek, ülkemiz bayındırlığa, ulusumuzu genliğe, yurdumuzu mutluluğa getirecek yolları bulmak için girişeceğimiz çalışmaların çok değerli ve başarılı sonuçlara ulaşmasını dilerim.

²³ ÖLÇÜN Gündüz; Türkiye İktisat Kongresi. Ankara Üniversitesi, SBF Yayınları, No:262, s.160–162,Ankara, 1971.

²⁴ K.K.K. a.g.e. s.79.

Yeni Türkiye'mizi layık olduğu yüksek düzeye ulaştırabilmek için, en çok ülkemize önem vermek zorundayız. Çünkü zamanımız tümü ile bir ekonomi döneminden başka bir şey değildir. Bir ulusun, varlıklı ve mutlu yaşaması için, birinci kaynak olan ekonomisi ile uğraşmamış olması çok ilgi çekici, çok düşündürücüdür. Bir ulusun yaşamının başdeğeri ile bu kadar ilgisiz kalması, o ulusun içine düştüğü olaylara, yaşadığı tarihe bağlıdır. Öyleyse, biz de böyle ilgisiz kalmışsak gerçek nedenlerini geçirdiğimiz dönemlerde, yaşadığımız tarihlerde arayabiliriz. Böyle bir incelemeye giriştiğimizde hemen anlar ve açıklayabiliriz ki, bugüne değin bilimsel anlamda gerçek bir ulusal dönem yaşamamışız, ulusal bir tarihimiz olmamış, özgür bir ulus için önemli ekonomi gerçeklerine eğilememişiz...²⁵

Mustafa Kemal bu girişinden sonra Osmanlı tarihinin ekonomik açıdan yanlışlarını ve kapitülasyonları anlatıp yeni devletin ekonomik ilkelerini şöyle vurguluyor:

“...Beyler TBMM'nin ve onun hükümetinin ulustan aldığı buyruk tam bağımsızlık ve kesin ulusal egemenlik belgelerine dayanarak ülkeyi bayındırlaştırmak, ulusu varlıklı ve mutlu kılmaktır. İşte ulusumuzun bu iki ilkeye dayanarak çalışmaya geçtiği günden bugüne değin geçen zaman pek uzun değildir, üç buçuk, dört yıllık bu süre içinde ulusumuzun elde ettiği başarılar, bu kadar kısa zamana sığamayacak kadar çoktur, taşkındır, coşkundur, güçlüdür...²⁶

“...Söz buraya gelmişken bir gerçeği daha hatırlatmak zorundayız. Böylesine kutsal erekler, yalnız kâğıt üzerindeki andlarla, yasalarla korunamaz, olduğumuz yerde istemeler, dilemelerle gerçekleşemez; bunların sağlanabilmesi için biricik güç, gerçek temel ekonomidir... Bunun için, öyle bir ekonomi dönemi gereklidir ki, artık ulusumuz insanca yaşamasını bilsin, insanca yaşamanın neye bağlı olduğunu öğrensin ve bunu gerçekleştirmeye yönelsin... İşte ulus böyle umutlu bir dönem içinde bulunuyor, böyle bir Türkiye Ekonomi Kurultayı tarihte böyle yüce bir yer alan ilk toplantımız olacaktır. Sizler, ülkenin isteklerini, ulusun yeteneklerini ve bütün dünyada varlığını bilmediğimiz çok güçlü ekonomi örgütünü

²⁵ KİLİ Suna; Türk Devrim Tarihi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s.61, İstanbul 1980.

²⁶ ÇAĞLAR Behçet Kemal, Bugünün Diliyle Atatürk'ün Söylevleri, TDK Yayınları, s.88, Ankara, 1968.

göz önünde tutarak, uygulanması gereken tüm tedbirleri bütün açıklığı ile dile getirmelisiniz. Ülkeye bu kararlar, bu yenilikler uygulandıkça yurdumuz verimlerle, aydınlıklarla dolsun...’’²⁷

1.4.4 İzmir İktisat Kongresinde Alınan Kararlar

İzmir İktisat Kongresi hakkında Türk bilim çevrelerinin derinlemesine araştırmalar yapmamaları ve olayın gerçek yüzünü yaygın biçimde topluma iletmemeleri, bu ekonomik tarihsel olayın çeşitli kesimlerce yanlış değerlendirilmesine neden olmuştur. Örneğin, İzmir İktisat Kongresinde belirlenen ve daha sonra uygulanmasına geçilen ekonomik tutum, bir görüş tarafından “liberalizm” öncüsü şeklinde tanımlanmıştır. Bu görüşe göre kongrede alınan kararlar yeni Türk Devleti’nde ekonomik kalkınmayı tüccar ve sanayiciye bırakmıştır. Çünkü bu sıralarda bütün dünyada da böyle düşünülmektedir. Yine ilk cumhuriyet hükümetleri de programlarında Devletçilik’e ya da devletin doğrudan doğruya ticari-sınai girişimlerinde bulunması meselesine yer vermemişler, ekonomik kalkınmayı daha çok özel kesimin girişimlerine bırakmışlardır.²⁸

Kongreden sonraki görüş kargaşası Türk Devrimi’nin ekonomik yörüngesinin yanlış anlaşılmasından ortaya çıkar. Türk Devrimi öncelikle devletçi bir zırhla kuşanmıştır. Bu zırh, ulusalcı ve bağımsızlıkçı bir ekonomiyi yaratmak ve dışa karşı güçlendirmek için zorunludur. Bu zırh, ulusalcı olduğu için sermaye birikimini yaratabilmek için, özel girişimi de alabildiğince destekler ve korur. Ama asla devleti yok edecek bir kapitalist gelişmeye yatkın değildir ve sınıfçı olmaz. Yine asla, özel girişimi yok edecek bir devletçi girişimi benimsemez. İşte, Türk Devrim Ekonomisinin esprisi de budur.²⁹

Kongre sonunda alınan kararlarla tüccar ve sanayi grubunun istekleri kabul edildiği gibi, işçi dilekleri de geniş ölçüde benimsenmiştir. İstanbul Umum Amele Birliği’nin kongre başkanlığına sunduğu 29 maddelik isteklerini kapsayan rapor, işçi grubunun 24 maddelik iktisat ilkelerinde yer almıştır.³⁰

²⁷ ÇAĞLAR Behçet Kemal, a.g.e., s.99–100.

²⁸ OKÇİN,: Gündüz: Türkiye İktisat Kongresi (1923-İzmir) Haberler-Belgeler-Yorumlar, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, s.139, Ankara, 1968

²⁹ OKÇİN,: Gündüz, a.g.e., s.262–263.

³⁰ KİLİ Suna, a.g.e. s.64.

Kongre, ulusal iktisat ilkesini ortaya koyarak, çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi gruplarının çıkarlarının korunacağını belirtiyor ve kalkınma için gerekli tedbirleri şöyle sıralıyordu:

“...Vergi sisteminde reform, kredi kısımlarının düzenlenmesi, ulaştırma sorununun çözümü, işçilerin yaşama biçimlerinin düzeltilmesi, topraksız çiftçiye toprak verilmesi, tarımın ilkel yöntemlerden kurtarılması, ticari spekülasyonların sanayiciye korunma olanağı verilmesi, iktisadi ve ticari işleri düzenleyecek yeni kanunların yapılması...”³¹

Kongrede alınan kararların önemli bir bölümü hükümetler tarafından ileriki tarihlerde uygulamaya kondu. 1925 yılında Aşar'ın kaldırılması, 1926'da İsviçre Medeni Kanunu'nun kabulüyle gayrimenkuller hakkında sonra derece az sınırlandırılmış bir özel mülkiyet hukukunun getirilmesi, 1924 yılında tütün tekeline sahip Reji İdaresi'nin imtiyazına son verilmesi, aynı yıl ticaret finansmanı için İş Bankası ve sanayiye kredi sağlaması için 1925'te Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması, 1927'de yeni bir Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkartılması, kongrede alınmış olan kararların uygulamaya konulmasının önemli örneklerindedir.³²

1.4.5 Misak-ı İktisadi'nin Kabulü

İzmir İktisat Kongresi sonunda kabul edilen Misak-ı Milli, ulusun bundan böyle göz önünde tutacağı, ekonomik doğruları karar altına almış ve tıpkı Misak-ı Milli gibi bunu dünyaya ve halka duyurmuştur. Misak-ı İktisadi, 1923 İzmir İktisat Kongresi tarafından belirlenen “milli ekonomi anayasa”sından başka bir şey değildir.³³

12 maddeden oluşan Misak-ı İktisadi, tüm ülkenin tarım, sanayi, ticaret ve işçi kesimlerinden oluşan 1135 delegenin oylarıyla resmen kabul edilmiş ve Türkiye'nin ilk iktisat kongresinin tarihi bir sonucu olarak cumhuriyet tarihinin en önemli belgelerinden biri olarak yaşama geçmiştir.

---

³¹ MUMCU Ahmet, Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İnkılap Kitabevi, s.170, İstanbul, 1986.

³² ÖNER Erdoğan, a.g.e. s.423.

³³ ÖNER Erdoğan, a.g.e. s.425.

Misak-ı İktisadi esasları şunlardır:

- Madde 1) Türkiye, milli hudutları dâhilinde, lekesiz bir istiklâl ile dünyanın sulh ve ilerleme unsurlarından biridir.
- Madde 2) Türkiye halkı, milli hâkimiyetini, kanı ve canı pahasına elde ettiğinden, hiçbir şeye feda etmez ve milli hakimiyete dayalı olan Meclis ve hükümetine daima yardımcıdır.
- Madde 3) Türkiye halkı, tahribat yapmaz, imar eder. Bütün mesaisi iktisaden memleketi yükseltmek gayesine dönüktür.
- Madde 4) Türkiye halkı, sarf ettiği eşyayı mümkün merteye kendi yetiştirir. Çok çalışır.
- Madde 5) Türkiye halkı, servet itibarıyla bir altın hazinesi üzerinde oturduğuna vakıftır. Ormanlarını evladı gibi sever.
- Madde 6) Hırsızlık, yalancılık, riya ve tembellik en büyük düşmanımız, bağınazlıktan uzak dindare bir peklik her şeyde esasımızdır.
- Madde 7) Türkler, irfan ve marifet aşikârdır. Türk her yerde hayatını kazanabilecek şekilde yetişir fakat her şeyden evvel memleketinin malıdır.
- Madde 8) Birçok harpler ve zaruretlerden dolayı eksilen nüfusumuzun artmasıyla beraber sıhhatlerimizin, hayatlarımızın korunması en birinci emelimizdir.
- Madde 9) Türk, dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlerle daima dosttur.
- Madde 10) Türk, açık alın ile serbestçe çalışmayı sever, işlere inhisar istemez.
- Madde 11) Türkler hangi sınıf ve meslekte olursa olsunlar, candan sevişirler.
- Madde 12) Türk kadını ve kocası, çocuklarını İktisadi Misak'a göre yetiştirirler.³⁴

Son maddeyi dikkatle incelediğimizde görüleceği gibi İktisat Kongresi'nin sonuç bildirisi, ekonomik bir doktrin önermemekte, daha çok ekonomik yaşamda milli bilincin oluşmasını istemektedir.³⁵

³⁴ PARASIZ İlker, a.g.e. s.49.

³⁵ GÜRSOY Bedri, İktisat Esaslarımız,. Anadolu Matbaası, s.107–108.İstanbul, 1972.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MUSTAFA KEMAL'İN EKONOMİK ATILIM ANLAYIŞI

2.1 Mustafa Kemal'in Ekonomi Görüşleri

Türkiye üzerinde söz sahibi olmak isteyen hemen her siyasal ve ekonomik görüş, Mustafa Kemal'in ekonomik görüşlerini yorumlamak ihtiyacını hissetmişlerdir. Bu da, Mustafa Kemal'in demeç, söylev ve yazıları arasında herkesin işine gelen cümleleri ön plana çekmesi, o cümlelerden hareketle belli doktrinlere paralellik sağlama şeklinde olmuştur.

Mustafa Kemal'in ekonomik görüşlerini tüm boyutları ile ele almadan önce, Mustafa Kemal, ekonomik bakımdan geri kalışımızın ve az gelişmiş bir ülke oluşumuzun sebeplerini nasıl irdeliyordu şeklinde bir giriş yapmanın gerekliliğine inanıyorum. Çünkü ancak kendi ağzından analizini yaptığı ülkesi için neler önerdiğinin bir anlamı olacaktır.³⁶

Mustafa Kemal, 1 Mart 1922'de verdiği bir söylevde ekonomik bakımdan geri kalışımız hakkında çok önemli açıklamalarda bulunur :

“...Bu noktada özellikle tarım ürünlerimizi benzer yabancı ürünlerine karşı himayeye mani olmakla milletimizi bugünkü ekonomik sefaletle mahkûm eden kaldırılmış kapitülasyonların fecaatini anlatmadan geçemem. Tanzimatın açtığı serbest ticaret devri, Avrupa rekabetine karşı kendisini müdafaa edemeyen ekonomimizi bir de ekonomik kapitülasyon zinciriyle bağladı. Örgüt ve özel kıymet bakımlarından bizden çok kuvvetli olanlar memleketimizde fazla olarak kazanç vergisi ödemiylordı. Gümrüklerimizi ellerinden bulunduruyordı. İstedikleri zaman, istedikleri eşyayı, istedikleri şartlar altından memleketimize sokuyorlardı. Bütün ekonomi kaynaklarımıza bu yoldan mutlak egemen olmuşlardı. Efendiler, bize yapılan rekabet gerçekten çok gayrı meşru, hakikaten çok kahredici idi. Rakiplerimiz bu suretle gelişmeye dönük sanayimizi de mahvettiler. Ziraatımıza da zarar verdiler. Mali ve ekonomik gelişmemizin önüne geçtiler...”³⁷

³⁶ AKSOY Yaşar; Kabaklı Kalkınma, Ümit Yayınları, s.84-85, Ankara 1998.

³⁷ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 1, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s.225–226, Ankara, 1997.

Ayrıca Mustafa Kemal, yedi yüz yıl cephelerde kanını dökmesine rağmen, daima istismar edilen Türk köylüsünün cumhuriyet devrinde gerçek yerini alacağını vurgulayarak, tarımın toplum kalkınmasındaki önemi hakkında şunları söyler: “Arkadaşlar, dünyada zaferlerin iki aracı vardır. Birisi kılıç, diğeri ise saban. Kılıç ve saban bu iki fatihten birincisi, ikincisine daima mağlup oldu. Kılıç kullanan kol çok geçmeden yorulduğu halde, sabanını kullanan kol zaman geçtikçe toprağın daha çok sahibi olur...”

Mustafa Kemal’in ekonomi politikasının en büyük başarılarından biri de sanayileşme sürecimizi başlatmış olmasıdır. Ekonomimizin belkemiğini teşkil eden KİT’leri kuran Mustafa Kemal, sanayileşmeyi en büyük davalardan saymaktadır.

Mustafa Kemal, yeni devletin ticaret politikası için iki şeyin üzerinde durdu. Mart 1923’te verdiği bir söylevde, ihraç edilecek ürün için ulaşım sorununu çözenin ve araçların ortadan kaldırılmasının önemini vurguladı. Özellikle ticareti kontrol eden yabancı aracı güçlerin sömürülerine dikkat çekti. Türkiye fakir ve haraptır. Yolları hem az hem de bozuktur. Demiryolları yabancıların elindedir. Kalkınmanın baş sorunlarından oluşan ulaşımı, kalkınma azmindeki ulusun gerçeklerine uyumlu bir biçimde yeniden oluşturmanın yolları aranacaktır. Demiryollarının millileştirilmesi ve yeni hatların yapılarak ülkenin demirden ağlarla örülmesi Kemalist Devriminin başlıca sorunlarından biridir.

Mustafa Kemal, milli bağımsızlığımıza engel oluşturmamak şartıyla yabancı sermaye ve dış borçlar konusunda davet edici birçok konuşma yapmıştır. “Bağımsız kalmak sıfat ve selahiyetini daima korumak, mali bağımsızlığımızı tehlikeye bırakmadan borç almak” şeklinde vurguladığı bu gerçeklere yabancıların uymaları gerektiğini ve milli prensiplerimize saygılı davranmalarını istemiştir. Bu tür yabancı sermayeleri memnuniyetle kabul edeceğimizi açıklamıştır.

Gerçek şudur ki, Mustafa Kemal dönemindeki tüm kalkınma uğraşlarının içinde yabancı sermaye ve dış borçların payı küçümsenemeyecek kadar azdır ve Kuvayı-i Milliye ruhu ile harekete geçen ülke kaynakları kalkınmanın motoru olmuşlardır.³⁸

2.2 Ekonomide Ulusallık Ve Bağımsızlık

Türkiye, Kurtuluş Savaşından önce şu tarihsel gerçeklerle karşı karşıya kalmıştır:

- 1) Çöken bir imparatorluk,
- 2) Ülkeyi istila etmiş batılı ülkeler,
- 3) Yok olan ümmet olayı,
- 4) Batıya karşı bir kurtuluş savaşı yapma gereği,
- 5) Batıya rağmen “batılılaşım” çağdaşlaşma gereği,
- 6) Feodal ekonomik ilişkilerin yerine ileri üretim ilişkilerini getirecek yeni bir ekonomik düzen ihtiyacı,
- 7) Birinci maddeden kaynaklanan, 2 ve 4. maddelerin sonucu olarak, 5 ve 6. maddeleri oluşturacak olan “yeni devlet” gerçeği.

İşte, Kurtuluş Savaşından sonra kurulan devletin, ümmet yerine milleti; Osmanlılığın yerine Türklüğü, tutuculuğun yerine batıcılığı, feodalizmin yerine yeni ekonomik düzeni yani Kemalist ekonomiyi (Ulusal ekonomi) koymasının anlamı bundadır. Çünkü Türkiye “uluslaşma” aşamasını geçirmektedir. Uluslaşma aşamasının motoru, Türk ulusçuluğudur.

Mustafa Kemal’in ekonomideki, “ulusallık ve bağımsızlık” ilkesi, birbirinden ayrılmaz ve birbirini tamamlayan kavramların kaynaşmasından oluşmuştur. Bu kavramlar, Kurtuluş Savaşı pratiğine yaslanan Cumhuriyet Türkiye’sinin yeni ekonomik düzeninin en belirleyici ve yönlendirici kavramlarıdır. Bu kavramlar, Mustafa Kemal’in gerek Kurtuluş Savaşı’ndaki, gerekse Cumhuriyet Türkiye’sindeki en gerçekçi tutumunu vurgulamaktadır.³⁹

³⁸ KARAL Enver Ziya, Atatürk’ten Düşünceler, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş., s.103, Ankara, 1998.

³⁹ AKARSU Bedia; Atatürk Devrimi ve Yorumları, TDK Yayınları, s.25, Ankara, 1981.

2.3 Osmanlıdan Cumhuriyete Dış Borçlar

Osmanlı Devleti'nin 1914 yılında genel seferberlik ilan ederek Almanya ve müttefiklerinin yanında savaşa girmesi üzerine dış borç anapara taksit ve faiz ödemeleri durdurulmuştu. I.Dünya Savaşı, boyunca Duyûn-u Umumiye İdaresi kendisine tahsis edilen gelirlerin tahsiline devam etti, ancak alacaklılara bir ödeme yapmadı. Ankara hükümeti ise seferberliğin ilanı ile durdurulmuş olan borç ödemelerinin yeniden başlatılmasını önlemek amacıyla 31 Mayıs 1920 tarihli kararnameyi çıkardı ve Osmanlı ülkesinin her tarafında seferberliğin fiilen devam etmekte olduğunu duyurdu. Duyûn-u Umumiye bütçesi TBMM'ce 1920 yılı Muvazane-i Umumiye (Bütçe) Kanunu içine dâhil edildi.

I.Dünya Savaşı sonunda Lozan andlaşmasında ilgili devletlerden her birine ve Türkiye'ye isabet eden borçların tespiti için Paris'de bir komisyon kuruldu. 13.6.1928 tarihinde Türk hükümeti ile Duyun-ı Umumiye Meclisi arasında bir anlaşma imzalandı ve 1.12.1928 tarih ve 1367 sayılı kanun ile TBMM'ce onaylandı. Duyûn-u Umumiye İdare merkezinin Paris'e taşınması kabul edildi.

İlk ödeme yılı olan 1929'da anapara taksidi hariç, faiz karşılığı olarak 1,5 milyon lira ödendi. 1929 dünya krizi ve kambiyo buhranı nedeniyle taksitlerini ödeyemeyeceğini bildiren Türkiye alacaklılarda 22 Nisan 1933 tarihinde yeni bir anlaşma imzaladı. Ödeme şartları yeniden düzenlendi. Osmanlı borçlarından Türkiye'ye düşen hisse müstakil ayrı bir borç haline getirildi ve bu borçlar için ayrı tahviller çıkarılması kararlaştırıldı. 2234 sayılı kanun ile onaylayan 1933 anlaşmasına göre yıllık maktu taksit 700 bin altın TL olup borç itfa süresi 50 yıldır.⁴⁰

Duyûn-u Umumiye İdaresi ile ilgili olarak leh ve aleyhinde çeşitli görüşleri ileri sürülmüştür. İdarenin Avrupa kapitalizminin ülke içine sokulmuş bir ileri karakolu olduğu, Emperyalizmin azam ve aracısı olarak görev yaptığı, Osmanlı Devlet yönetimi ve özel olarak maliyesi üzerinde bir yabancı denetimi kurduğu, zaman içinde uluslararası politikanın bir

⁴⁰ KÖMÜRÇAN Kirkor; Türkiye İmparatorluk Devri Dış Borçlar Tarihçesi, s.113–155, İstanbul, 1966.

oyun alanı haline geldiği söylenmiştir.⁴¹ Genellikle doğru olan bu değerlendirmelerin yanı sıra idarenin bir takım yararlarının olduğu da görülmüştür.⁴²

Kısaca ifade etmek gerekirse;

- i.** Duyûn-u Umumiye İdaresinin kurulup borçlar yeni bir düzenlemeyle tabi tutulup muntazam bir şekilde ödenmeye başlayınca Osmanlı devleti 1875’de kaybettiği devlet itibarını yeniden kazandı.
- ii.** Borçlarını zamanında ödeyen Osmanlılara karşı güven arttığı için demir yolu, liman, tramvay vs. alt yapı tesislerini kurmak için dış piyasalardan yeni krediler alınabilir.
- iii.** Duyûn-u Umumiye idaresinin kurulması sırasında faiz ve vade gibi tüm yönleri kapsayan bir pekiştirme işlemi yapıldı. Bu işlem sonucunda borç toplamında % 45’e varan azalmalar oldu. Kısa vadeli iç borçlar uzun vadeli hale getirildi.⁴³
- iv.** Ülkede etkin ve dürüst bir idarenin kurabileceğinin örneği verilmiştir. Bunun gerçekleştirmek için iyi memur seçilmiş, seçimden sonra yetiştirme programı uygulanmış, kendilerine iyi ücret verilip maaşları muntazam ödenmiş, iyi bir deneyim sistemiyle her memurun başarı durumu belirlenmiş, başarılı olmayanlar işten uzaklaştırılmış, olanlar ödüllendirilmiştir.
- v.** İdare hazine birliğini bozmakla birlikte yapılan reform çalışmalarına bilfiil katılarak mali idarenin düzeltilmesinde olumlu bir rol oynamıştır. Örnek olarak, İdare kendisine tahsis olunan gelirlerden tuz tekeli, ipek aşarı, ispirto ve ispirtolu içkilerden alınan vergiler ve tütün rejisi gelirlerini aldığı çeşitli tedbirlerin sonucunda önemli oranlarda artırmış; gümrük vergisi oranlarının arttırılması konusunda yabancı devletler nezdinde Osmanlı İdaresine destek vermiştir.

Öte yandan, idare vergileri salma ve toplama yöntemlerini geliştirmiş, devlet muhasebesi kayıtlarının iyileştirilmesine katkıda bulunmuş, faaliyetleri ve aldığı kararlar ile bütçe uygulamalarını yansıtan yayınlar yapmıştır.⁴⁴

---

⁴¹ GÜR SOY Bedri; a.g.e., s.25–35.

⁴² GÜR SOY Bedri, a.g.e. s.35–48.

⁴³ TEZEL Yahya Sezai, a.g.e. s.130.

⁴⁴ K.K.K. Yayınları, a.g.e., s.101.

2.4 Dünya İktisat Bunalımı

I. Dünya Savaşı konjonktürünün doğurduğu ihtiyaç, tarım ve sanayi alanında büyük üretim artışına neden olmuştur. Dünya İktisat Bunalımının temel nedeni bu üretimi karşılayacak bir talebin bulunmamasıdır.

1929'da Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan bu bunalım, bir süre sonra Dünya İktisat Bunalımı haline gelmiştir. Bunalım ile birlikte dünya ticaret hacmi küçülmüş, tarım ürün fiyatları düşmüş, yabancı sermaye dolaşımı durmuştur.

Türkiye dış ticareti daha çok zirai ürün ve hammadde ihracına ve sanayi malları ithalatına dayandığı için, zirai ürün fiyatlarında yaşanan büyük düşüşler, Türkiye'nin ticaret hacmini daraltarak bunalımdan etkilenmesi sonucunu doğurmuştur. Dünya İktisat Bunalımı 1929-1932 döneminde dünyada ve Türkiye'de liberalizmi/serbest piyasa ekonomisinin tartışılmasına yol açmıştır.

2.5 Devletçilik İlkesi Ve Planlı Kalkınma

Planlamanın makro düzeydeki tanımı, ülkelerin sanayileşme ve üretim süreci içinde sınırlı ekonomik kaynakların en iyi şekilde değerlendirilmesi, yatırım kararlarının isabetle verilmesi ve üretim aşamasındaki çeşitli teknolojik ve sınaî eylemlerin birbirinin peşi sıra uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmesi demektir. Buna göre planlama fikri, tasarlanan uygulama ile beklenen sonuçların karşılaştırılmasını, beklenen sonuçların gerçekleşmemesi durumunda tasarlanan uygulamanın çeşitli kontrollere başvurularak başarılmasını, tespit edilmiş değişiklik yolundan muhtemel sapmaların izlenmesini ve önemli sapmaların görülmesi halinde aynı sürecin tekrar edilmesini zorunlu kılar.⁴⁵

Planlamanın özellikle az gelişmiş ülkeler için bir kalkınma aracı olduğu gerçektir. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ülkenin içinde bulunduğu ağır yaşam koşulları, "üretim ve

⁴⁵ AKSOY Yaşar, Modern Planlama Teknikleri, Tekel Gn. Md. Yayınları, s.13, Ankara, 1982.

bölüşüm ilişkilerini” bir plan çerçevesi içinde yürütebilme zorunluluğu getiriyordu. Kurtuluş Savaşı başarıldıktan ve Lozan ile kapitülasyonlar kaldırıldıktan sonra, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşulları yenmek için izleyeceği yöntem tartışma konusu oldu. Tüm gücümüzle tarım yapalım, hayır sanayileşmede hayırlıdır diyenler oldu. Ancak TBMM hükümeti, tarım, ticaret, sanayi ve bayındırlık eylemlerini birbirinden ayrılması imkânsız bir bütün kabul etti ve TBMM bunu 1 MART 1922’de tespit edilen ekonomi programında “plan eğitimi” ile birlikte şöyle açıkladı.

“1) Avrupa rekabeti yüzünden mahvolmuş ve ihmal edilmiş olan sanayi canlandırmak ve modern vasıtalarla sahip kılmak, 2) Ormanlarımızı iyi halde bulundurmak ve onlardan mümkün olan yararı sağlamak, 3) Amme menfaatini doğrudan ilgilendiren kurumları ve ekonomik teşebbüsleri kudretimiz oranında devletleştirmek, 4) Madenlerimizi işletmek ve bu hususta çalışmak isteyen sermayeyi himaye etmek, 5) Başta tarım sanayi olmak üzere diğer sanayin de her türlü himayesini ehemmiyetle dikkate almak, 6) Devletin mali bağımsızlığını sağlamak için bütçeyi her şeyden önce ekonomik bünye ile uygun hale getirmek.⁴⁶

Mustafa Kemal’in ekonomi politikasını derinlemesine inceleyen bir yazara göre; planlı kalkınma düşüncesi, O’nda ekonomik ve toplumsal kalkınma sorunları ile ilk karşılaştığı anlarda başlamıştır. Sofya’da ateşemiliter (askeri ateşe) iken, ekonomik sistemleri incelemiş, ekonomik planlama düşüncesinden ilk defa 1922’de söz etmiş, 23’te ilk planlı kalkınma denemesini uygulamaya koymuş, bu planı hemen yüzde yüz oranında gerçekleştirmiş, 1937’de 2. Sanayi Planı’nı yaptırmış, ama uygulamasını izlemeye ömrü yetmeden vefat etmiştir.⁴⁷

2.6 Cumhuriyetin İlk Yıllarında Para Politikası Ve Bankacılık

Cumhuriyetin ilk yıllarında para politikasının esasını “Türk Lirasının Değerinin Korunması” teşkil eder. Mustafa Kemal’in para değerinin korunması işine verdiği önem her

⁴⁶ KARAL Enver Ziya; T.C.Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, s.174, İstanbul, 1954.

⁴⁷ AYSAN Mustafa A., a.g.e., s.88.

türlü tartışmanın üzerinde, ekonomik politikasının temel taşlarından biridir ve devletin vatandaşa karşı vazifeleri arasında para değerinin korunmasını da ilave etmiştir.⁴⁸

Mustafa Kemal'in para politikası konusundaki fikirlerini “Vatandaş İçin Medeni Bilgiler” kitabında şöyle görmekteyiz:

“Devlet, memleketin asayiş ve müdafaası için yollar, demiryolları ile limanlara, deniz vasıtaları ile telgrafla, telefonla, memleketin her türlü nakliye vasıtalarıyla, milletin umumi serveti ile yakından alakadardır. Memleket idaresinde ve müdafaasında bu saydıklarımız toptan, tüfekten ve her nevi silahtan daha mühimdir.”

“Bilhassa para, her türlü vasıtanın üstünde bir mevcudiyet silahıdır.”

Mustafa Kemal devrinin idarecileri, hiçbir zaman para değerini düşürmeyi, enflasyon veya devalüasyona sapmayı fikirlerinden dahi geçirmemişlerdir. Türk parası hakkında halka itimat bahşeden bu olumlu politika, memleketin giderek artan tasarrufunun istinat ettiği en sağlam esaslardan birini teşkil etmiştir.⁴⁹

Ayrıca Mustafa Kemal 20 Şubat 1930'da Türk Parasını Koruma Kanunu'nu çıkarttı. Bu kanunla döviz alım satımları Maliye bakanlığının kontrolüne verildi, dışarıya para çıkarma yasaklandı ve ithalat lisansa ve kontenjanlara bağlandı. Bu kanunun çıkarılmasındaki amaç, 1929'de başka ödemeler dengesi negatif yönde etkilenmeye başlamıştı. Millileştirilen yabancı şirketlerin borç taksitleri gelmişti. Türk parası değer kaybetme eğilimi göstermeye başlamıştı.⁵⁰

1 Kasım 1930'da Mustafa Kemal, TBMM'yi açarken Türk parasını koruma kanunu çıkartmaya neden olan koşulları “geçen yıl uğraşmaya mecbur kaldığımız büyük olay”, “milli para buhranı ve milletin yaşama hakkına inancını ortaya koyan sorun” sözleri ile tanımladı. Bu kanunun çıkarılması ile atlatılmaya çalışılan para krizi, bir merkezi para otoritesinin

⁴⁸ ERGİN Feridun; Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, s.57, İstanbul, 1983.

⁴⁹ ATALIK Gündüz; Atatürk'ün İktisadi Görüşleri, Türk-İş Dergisi, cilt 5, s.55, Ankara, 1967 (Kasım).

⁵⁰ William M.Hale; Kemalist Türkiye'nin Ekonomisinde Geleneksellik ve Modernlik, Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi, Sarmal Yayınları, s.213-214, İstanbul. 1999.

kurulması gerekliliğini getirdi. Böylece 11 Haziran 1930'da Merkez Bankası Kanunu çıkarıldı.

Merkez Bankası, iskonto fiyatlarını piyasanın ihtiyaçlarına göre düzenlemek, hazine işlemlerini yapmak, tedavüldeki Türk kağıt paralarının ödenmesini üstlenmek, piyasanın muhtaç olduğu dövizleri elde ederek uygun fiyatta isteyenlere satmak, piyasaya fazla döviz arz edildiğini zamanlarda da sarsıntılara meydan vermeden kararlı bir fiyatla satın almak gibi önemli görevlerle donatılmıştı. Merkez Bankası, Cumhuriyet yönetiminin mali politikalarının en sağlam uygulamalarından biridir. Banka 500 bin altın liralık bir rezerv ile başladığı işe, 3 yılda bunu 4 katına çıkarmıştır. Hazinenin altın rezervleri de 1931'de 6 ton 127 kilo iken, 1937'de 26 ton 107 kiloya çıkmıştır.⁵¹

Mustafa Kemal döneminin başarılı para politikalarının ilkelerini de şöyle sıralayabiliriz:

- 1) Kesin enflasyonsuz yönetim
- 2) Paranın dış değerinin korunması (Türk parasının 1921'deki 605 kuruş ile 1938'deki 616 kuruş değeri hemen hemen aynıdır)
- 3) Tedavüle banknot vermeme ve para basmama politikası (1919–1938 yılları arasında banknot artışı 36 milyon TL'dir.)
- 4) Bankacılık politikası ile Merkez Bankası ve İş Bankası gibi kuruluşların kurulması ve para dolaşımında tam yetkili otorite kurumlar olması. Bu ilkeler, Cumhuriyet'in kendi çapına güçlü para politikasını yaratmasını sağlamıştır.⁵²

2.6.1 Bankacılık

Cumhuriyetin başında kredi piyasasına yabancı kuruluşlar egemendi. Bankalar, kredi işlemlerinde yabancı ve azınlıkları korur, desteklerdi. 1924'de bankacılıkta, ulusal

⁵¹ ETE Muhlis; Cumhuriyette Para Sistemimiz ve Para Siyasetimiz, Cumhuriyet Halk Partisi Yayınları(Konferanslar/Seri:1-Kitap:3), s.120–122, Ankara, 1990.

⁵² GÖRGÜN Sevim; Maliye Politikası, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayın No:317. Çağlayan Basımevi, s.71, İstanbul, 1972.

bankalarımızın payı yüzde 63 idi. Cumhuriyet'in bankacılık sonucu yeni bankaların kurulması ile 1938'de bu pay yüzde 90'a çıktı. 1924'de mevduat 5,7 milyon TL'den 110 milyon TL'ye; mudi sayısı ise 10 binden, 250 bin kişiye çıkmıştır. Bu rakamlar, ulusal bankacılığın gelişmesini göstermektedir.⁵³

2.6.1.1 İş Bankası

Kurucuların başında Mustafa Kemal'in bulunduğu İş Bankası 26 Ağustos 1924 tarihinde bir milyon lira sermaye ile kurulmuş bir özel kesim kuruluşudur. 1927 yılında İtibari Milli Bankası'yla birleşerek kısa sürede büyük gelişme göstermiştir. Celal Bayar'ın ilk genel müdürü olduğu banka, Devletinde geniş desteğini almış ve :

- Ulusal kuruluşların kredi ihtiyaçlarını karşılamak.
- Ülkede tasarruf ve mevduatın gelişmesine önayak ve yardımcı olmak.
- Ülkede ulusal bankacılığı yaratmak ve geliştirmek görevlerini üstlenmiştir. Başarılıda oldu. İktisat kongresinin de önerdiği bir ana kredi kurumunun kurulması böylece gerçekleşti.⁵⁴

2.6.1.2 Ziraat Bankası

1863'te Mithat Paşa'nın Pirot Kasabası'nda kurduğu Zirai Kredi Sandığı'nın gelişmesi ile 1888'de banka haline dönüşmüş önemli bir kredi kurumu idi.

1924'te çıkan bir kanun Ziraat Bankası'na her türlü banka işlemi yapma yetkisi verdi. 1931'de toplam mevduatı 56 milyon TL'yi buldu. 1933'de 58.363 ortağı olan 637 Zirai Kredi Kooperatifi aracılığı ile üreticiye kredi veriyor ve ulusal tarımı destekliyordu. Emniyet Sandığı da Ziraat Bankası'nın denetiminde çalışıyordu.⁵⁵

⁵³ AKSOY Yaşar; a.g.e., s.118.

⁵⁴ ÜLKEN Yüksel, Atatürk ve İktisat, s.88, İş Bankası Yayınları, Ankara, 1981.

⁵⁵ Ak İktisat Ansiklopedisi, Ak Yayınları, cilt 4, s.390, İstanbul, 1994.

2.6.1.3 Sümerbank

3.6.1933 tarih ve 2262 nolu kanunla, sanayi işleri ve bankacılık işlemleri ile ilgilenmek üzere kurulan, 1925'te kurulmuş olan Sanayi ve Maadin Bankası'nın yerine geçen Sümerbank'ın 20 milyon TL'lik sermayesini devlet ödemiştir.

Sanayi ve Maadin Bankası, Hereke, Feshane Mensucat, Bakırköy Bey, Beykoz Deri ve Kundura, Uşak Şeker, Tosya Çeltik Fabrikalarını işletmiş ve Kayseri Bünyan İplik Fabrikası, Isparta İplik Fabrikası, Maraş Çeltik Fabrikası, Malatya Teşebbüsati Sınaîye Elektrik ve Ticaret Şirketi, Trabzon Elektrik Şirketi, Aksaray Azmi Milli Değirmen ve Elektrik Şirketi ve Kütahya Çini Fabrikasına iştirak etmiştir.

1925'te Sermayesi 1.313.441 TL'den Sanayi ve Maadin Bankası 1932'de sermayesini 8.970.504 TL'ye çıkarmıştır.

“10. yıl rehberine göre, Sümerbank; milli bağımsızlığı sanayi bağımsızlığı ile temellendirmek amacıyla olan devletin ekonomi politikasının bir sonucudur. Banka bu yüzden ülkede sanayi yaşamının uyanması için çaba gösterecektir. Ayrıca 1935'te kurulan Etibank'a da madencilik alanında devlet yatırımlarını yürütme görevi verilmiştir.

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal döneminde ekonomik yaşamı düzenlemek, kontrol etmek ve geliştirmek için köklü bankalar oluşturulmuştur. Bu bankaların günümüzde bile etkin ekonomik roller oynayarak, ekonominin belkemiğini sağlamaları 1923-38 dönemindeki uzak görüşlülüğün sonuçlarıdır.⁵⁶

2.7 Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yatırım Politikaları

Mustafa Kemal'in bu konudaki fikirlerinin esasını “Enflasyonsuz, Döviz dar boğazsız, halkın refahını en kısa sürede arttırmaya yönelik bir hızlı kalkınma” teşkil eder.

---

⁵⁶ AKSOY Yaşar, a.g.e., s.120.

Mustafa Kemal'e göre, yeni T.C'nin kıt kaynaklarını en verimli biçimde kullanabilmesi için yatırım yapılacak alanlarla ilgili önceliklerin mutlaka tespiti gerekmektedir. 1923 İzmir İktisat Kongresi'nden başlayarak yatırım politikası ile ilgili sözleri, yazıları ve uygulamalarından devletin temel görevlerinin gerektiği harcamalar dışındaki bütçe fazlaları ve borçlanmalardan sağlayacağı aşağıda belirtilen sıra ile yatırımlara harcanacaktır.⁵⁷

2.7.1 Bayındırlık İşleri

Mustafa Kemal, bayındırlık işleri terimi ile devletçe yapılması gerekli bütün alt yapı yatırımlarını kastetmekte ve bu alanda en büyük önceliğin ulaştırma yatırımlarına verilmesini istemektedir yani demiryollarına ve karayollarına.⁵⁸

Mustafa Kemal'in bayındırlıkta önceliği ulaşım ve enerjiye verdiği görülür. Maalesef onun demiryollarına verdiği önem devam ettirilememiş ve bugün dünya enerji bunalımı karşısında demiryolu ulaşımı ön sıraları almıştır. Oysa bizim demiryollarımız yeterli seviye değildir.⁵⁹

Karayollarına öncelik verilmiş olmasına karşın halen; 115 bin km karayoluna ihtiyaç vardır. Mustafa Kemal hemen her vesile ile demiryolu ihtiyacını dile getirmiştir: "Ekonominin başlıca lüzumu olan yollar, demiryolları, limanlar, kara ve deniz ulaştırma vasıtaları milli mevcudiyetin maddi ve siyasi kan damarlarıdır. Refah ve kuvvet vasıtalarıdır."⁶⁰

Mustafa Kemal'in bayındırlığa ne kadar önem verdiğini şu sözlerinden anlamak mümkündür:

⁵⁷ AYSAN Mustafa A., a.g.e., s.65.

⁵⁸ İNAN Afet; Atatürk Hakkında, Türkiye İş Bankası Yayınları, s.263, İstanbul, 1940.

⁵⁹ ÖZGÜLER İbrahim; Atatürk ve İktisadi Görüşleri, Güneş Matbaası, s.170, Ankara, 1966.

⁶⁰ İNAN Afet; a.g.e., s.266.

“Bir an için vatan dediğimiz kutsal varlığa, genel bir görüşle bakalım. Onun hayat adına, bayındırlık adına her şereften mahrum bir siyah toprak sahasından ibaret bırakılmış olduğunu görürüz. O siyah toprak aslında sahasının altında defineler ve üstünde asil ve kahraman bir millet yaşıyor. İşte biz, bütün bu uzun ve tahammülü güç mücadeleleri bu aziz ecdad mirasının hür ve bağımsız sahibi olduğumuzu ve daima olacağımızı ispat için yapmış bulunuyoruz. Bundan sonraki faaliyetlerimizin de temel hedefi aynı sorumluluğun, huzur ve güvenliğin temini ve desteklemesi olacaktır.”⁶¹

“Zaman kavramını anlamak lazımdır. Dünyayı dümdüz düşünenler onun beş altı bin senede meydana geldiğini zannetmişlerdir. Hâlbuki dünyanın mahiyeti meydana çıktıktan sonra anlaşıldı ki, dünya beş, altı bin değil ancak milyonlarca sene içinde meydana gelmiştir. Mükemmel bir şehrin, ani bir teşebbüsle kurulması o kadar kolay değildir. Aynı zamanda düşünmek lazımdır ki; bu eksiklikler yarım asırlık bir gevşekliğin neticesi olsaydı, belki o kadar düşünmeye lüzum yoktu. Fakat bu eksiklikler asırların biriktirdiği eksikliklerdir. Bu nesil, hatta bundan sonraki nesiller çok seneler çalışarak bu noksanları giderebileceklerdir. Her vatandaşın arzu ettiğini yapmayı düşünmek hayal peşinde koşmaktır. Yapılabilecek her herkesin arzusu sonucunun ortalamasıdır.”⁶²

“Türkiye’de iktisat hayatının yüksek inkişafı ancak demiryolları ile olacaktır. Milletın saadeti, istiklali bu yollardan geçecektir. cumhuriyet hükümetinin bu vadideki çok verimli gayreti ve çok idealist hareketi takdire şayandır. Buradan mühim olan nokta, Türk Milleti’nin bu hakikati bütün müşküllerine rağmen takdir etmesi ve ona sahip olması keyfiyetidir. Demir sanatının nasiri bulunan Türk, o vatanında ihmal edilmiş olan hazineyi elbette muasır medeniyetin bütün dünyada yükselttiği derece isal edecektir.”⁶³

“...Demiryolları ve limanlar ve mümasilleri gibi pek muhtaç olduğumuz tesisat-ı cesimenin yeniden inşa ve işletilmelerinde siyasetimiz, kavanin-i hazıra ve müstakbelimize tabii olmak ve bu bapta kabul ettiğimi milli prensiplere uygun olmak şartıyla müracaat edecek ecnebi sermayelerini memnuniyetle kabul etmektir. Mevcut müessesatın mukavele

⁶¹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri; a.g.e., s.308.

⁶² Ayın Tarihi, cilt 24, sayı:82–83, Ankara,1931,.

⁶³ KUMKALE T.Tamer, Atatürk’ün Ekonomik Görüşleri, isimli konferans notları, s.32, Haziran, 1980, Ankara,.

şartnamelerine müteakiben riayet, gerek bu müesseselerin ve gerek memleketimizin menfaati için lazımdır.”⁶⁴

Mustafa Kemal’in alt yapıda önem verdiği diğer bir alanda enerji sahasıdır. Enerji olmadan bir ekonominin kalkınması mümkün değildir. Bugün ülkemizde enerji üretimi yaklaşık 23 milyar Kwh/saat, tüketim ise 25 milyar Kwh/saat’tir. Aradaki fark ithal edilmekte ve bu açık gittikçe artmaktadır. Oysa Türkiye’nin şu andaki enerji ihtiyacı ise 30 milyar Kwh/saati geçmiş bulunmaktadır. Aradaki 5 milyar Kwh/saat’lik fark ise, ekonomiden kısıntı ile karşılanmaktadır.⁶⁵

Mustafa Kemal, enerji konusunu daha o yıllarda sezmiş ve buna gerekli önceliği vermiştir. Bugün Türkiye’nin 100 milyar Kwh/saat’lik hidroelektrik enerjisi, el değmemiş kömür ve bor yatakları, nükleer enerji, güneş enerjisi, jeotermal enerji, bio gaz enerji potansiyeli mevcuttur. 2010 yılında enerji ihtiyacımız 250 milyar Kwh/saati geçecektir. Ancak Mustafa Kemal’in bu konudaki hassasiyeti yeterli ölçüde devam ettirilmedi için bugün enerjimiz yetersizdir.⁶⁶

2.7.2 Tarımsal Yatırımlar ve Sulama Projeleri

Mustafa Kemal Türkiye’nin yükselmesini sahip olduğu büyük tarım potansiyelinde görmektedir. Zaten kendisinin de çiftçi olduğu bunu yeşile, yeşillığe hayranlığını her zaman dile getirdiğini görmekteyiz. O, Türk ekonomisinde tarımın önemini her zaman ve her yerde dile getirmiş ev bu alanda ne kadar büyük potansiyele sahip olduğumuzu çok önceden görmüştür.⁶⁷

Yine Mustafa Kemal’in sulamaya verdiği önemden de ne kadar haklı olduğunu görmekteyiz. Güney Doğu Anadolu projesi gerçekleştiğinde enerji istihsalimiz bugünün iki katına, tahıl istihsalimiz iki katına çıkacak, bölgede tahıldan başka bir yılda 2–3 mahsül alma

⁶⁴ AYSAN Mustafa A.; a.g.e., 2. Baskı, s.69.

⁶⁵ TÜRKDOĞAN Orhan; Türkiye’nin Kalkınma Yolu, Dede Korkut Yayınları, s.139, İstanbul, 1977.

⁶⁶ K.K.K.’lığı Yayınları; a.g.e., s.109.

⁶⁷ KUTAY Cemal; Atatürk’ün İktisadi Görüşleri. Sigorta Dünyası Dergisi, cilt: 2 / sayı:11, s.23, İstanbul, Kasım 1959.

imkânı doğacak ve bölge istismardan kurtulacaktır. Sulama bütün Türkiye’de istenilen seviyeye geldiğinde, tarım istihsalı de o nispette artacaktır. Bugün Dünya nüfusu 4,5 milyar civarındadır. Bu miktarın 2010’lu yıllarda 8 milyarı geçeceği tahmin edilmektedir.⁶⁸

Türkiye gıda bakımından, dünyanın kendi kendine yeterli nadir ve şanslı ülkelerinden biridir. Bugün 1 ton buğday, 1 ton petrol karşılığıdır. Bu oran dünyada üretim alanı sınırlı, nüfus ise devamlı artacağından buğdayın lehine artacaktır. Bu nedenle Türkiye; bu alanda sahip olduğu büyük potansiyeli neticesi, ekonominin birçok yükünü karşılamayı başaracaktır.⁶⁹

Mustafa Kemal’in tarım alanına verdiği önemi ve yaptığı faaliyetleri birçok uygulamada ve yaptığı konuşmalarda görmek mümkündür:

“Memleketimiz şu iki şeyin memleketidir. Biri çiftçi, diğeri asker. Biz çok iyi çiftçi ve çok iyi asker yetiştiren bir milletiz. İyi çiftçi yetiştirdik çünkü topraklarımız çoktur; iyi asker yetiştirdik çünkü o topraklara göz diken düşmanlar çok fazladır.”⁷⁰

“Türkiye’nin gerçek sahibi ve efendisi, hakiki üretici olan köylüdür. O halde herkesten daha çok refah, mutluluk ve servete hak kazanmış ve layık olan köylüdür. Diyebilirim ki, bugün felaket ve yoksulluğun tek sebebi bu hakikati görmemiş olmamızdır. Gerçekten yedi asırdan beri dünyanın muhtelif taraflarından sevk edilerek, kanlarını akıttığımız, kemiklerini topraklarında bıraktığımız ve yedi asırdan beri emellerini ellerinden alıp israf eylediğimiz ve buna mukabil daima küçük ve hor görerek mukabele ettiğimiz bunca fedakârlık ve ihsanlarına karşılık nankörlük, küstahlık, zorbalıkla uşak derecesine indirdiğimiz bu gerçek sahibinin huzurunda tam bir utanç ve saygı ile gerçek yerimizi alalım. Efendiler: Milletimiz çiftçidir. Milletin çiftçilikteki çalışmasını yeni ekonomik tedbirlerle son hadde eriştirmeliyiz. Köylünün çalışmasının neticeleri ve verimleri kendi menfaati lehine son hadde çıkarmak ekonomik siyasetimizin ruhudur.”⁷¹

⁶⁸ ERGİN Feridun; a.g.e., s.66

⁶⁹ SADIKLAR Tayyar; Türkiye’de Karma Ekonomi Uygulaması, Ekonomik ve Sosyal Yayınlar, s.177, Ankara, 1975.

⁷⁰ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri; a.g.e., cilt II, s.131.

⁷¹ AKSÖZ İbrahim; “Atatürk ve Toprak Reformu”, Ziraat Müh. Dergisi, sayı:23, s.12–13, Ankara, Mart 1972.

2.8 Ekonomide Dış Ödemeler Dengesi

Mustafa Kemal ticaret politikasını saptarken, iç ticaret konusunda piyasa ekonomisinin kurallarına uyma, dış ticaret konusunda ise denk dış ticaret rejimini oluşturma ilkelerini uygun görmüştür. Mustafa Kemal'in 1 Kasım 1937'de TBMM'yi açarken yaptığı konuşma onun piyasa ekonomisinden yana görüşlerini ortaya koymaktadır. Bu görüşler, başıboş piyasaya da kesinlik karşıdır:⁷²

“...İç ticarete gelince, bunda en önde gördüğümüz esas, teşkilatlandırma ve belirli tipler üzerinde işleme ve rasyonel çalışmadır. Kesin zorunluluk olmadıkça, piyasalara karışılmaz; bununla beraber hiçbir piyasa da başıboş değildir. Sırası gelmişken, cumhuriyetin tüccar anlayışını da kısaca belirteyim: Tüccar, milletin emeği ve üretimi kıymetlendirilmek için, eline ve zekâsına emniyet edilen ve bu emniyete liyakat göstermesi gereken adamdır. Bu bakımdan ihracatçılar hakkındaki kanun, murakebe hakkındaki kanun, teşkilatlandırma hakkındaki hükümler, olumlu neticelerini vermektedir...”⁷³

Dış ticaret konusunda “denk olma ilkesinin” gerekliliğine ise Mustafa Kemal, aynı konuşmasında şöyle değinmiştir:

“...Dış ticarete takip ettiğimiz ana prensip, ticaret dengemizin aktif karakterini korumaktır. Çünkü Türkiye ödemeler dengesinin en mühim esasını bu teşkil eder. Son yılların rakamları ve geçirdiğimiz senenin (1936) bugüne kadar gösterdiği seyir ve istikamet izlediğimiz prensibin elde edilmiş olumlu neticelerini göstermektedir. Dış ticaret politikamızın hususiyeti şudur: İç ve dış vaziyet icaplarını daima karşılamak suretiyle seyirlerini intibak etmek...”⁷⁴

1924'ten 1930'a kadar dış ticaretimiz açık vermiştir. Tam 6 yıl süren bu dönemde yeni kurulan devletin üretim açısından A'dan Z'ye dış kaynaklara bağlı olması ithalat tutarını daima ihracat tutarından fazla tutmuştur. 1930'dan itibaren denkleşen ve pozitif yönde artan

⁷² ÜLKEN Yüksel; a.g.e. s.140.

⁷³ ÖNER Erdoğan, a.g.e. s.204.

⁷⁴ ERGİN Feridun; a.g.e., s.63.

dış ticaret dengesinin bu değişimi bir başarı olarak kabul edilebilir. 1924'te ihracatın ithalata oranı yüzde 59 iken, 1937'de bu oran yüzde 120'dir.⁷⁵

Cumhuriyet yönetimi ekonomi, maliye, ticaret ve sanayileşme konularında yavaş, fakat kararlı bir biçimde örgütlenmiştir. Ticaret işlerini organize etmek için, bölgelerde Ticaret ve İktisat Müdürlükleri oluşturulmuştur. 1930 tarihinde kabul edilen kanunla “Ticaret ve Sanayi Odaları” kurulmuş ve ülkenin her tarafında örgütlenmiştir. Köylüyü piyasa ekonomisinin dalgalanmalarından korumak için kurulan “Ticaret ve Zahire Borsaları”, ihtiyaç hissedilen yerlerde yeniden kurulmuştur. Yüksek İktisat Mektebi ile Ali Deniz Ticaret-i Mektebi, ticaret sektöründe çalışacak elemanları yetiştirme işini üstlenerek, bu konudaki açığı kapatmaya yönelmiştir.⁷⁶

Burada vurgulanması gereken nokta, Türk halkı tüccar olmayı cumhuriyet yönetimi zamanında öğrenmiş ve devrimin olumlu etkileri ile ticaret sektöründeki kudret ve gelişmesi yükselmiştir.⁷⁷

1924–1934 yıllarında ihracat 669 bin tondan 1 milyon 637 bin tona yükselmiştir. Yurtdışına canlı hayvan satışları da 638 bin baştan 1 milyon 80 bin başa çıkmıştır. Bu büyük artışa karşılık fiyatların düşmesi sonucu döviz geliri 155 milyondan lirada 92 milyon liraya inmiştir. Bu dönemde Türkiye'nin çok ucuza mal ihraç ettiği görülmüştür.⁷⁸

1 ton maden kömürü 474 kuruşa, 1 kg pamuk 30 kuruşa, 1 kg krom 2 kuruşa, 1 kg tütün 70 kuruşa, 1 kg zeytinyağı 24 kuruşa, 1 kg üzüm 13 kuruşa, 1 koyun 460 kuruşa ihraç edilmiştir.⁷⁹

1938'e doğru, ihracat fiyatları arttı. Türkiye'nin döviz geliri yükselirken, ihracatta ton ve baş hesabıyla bir azalma olmuştur. Dışarıya satılan mal miktarı 1 milyon 69 bin tondan 1

⁷⁵ Enver KARAL Ziya; a.g.e., s.71.

⁷⁶ DERİN Haldun; Türkiye'de Devletçilik ve İktisat, Çituri Biraderler Basımevi, s.98, İstanbul, 1946.

⁷⁷ EMRE Ahmet Cevat; İki Neslin Tarihi, Hilmi Kitabevi, s.104, İstanbul, 1960.

⁷⁸ TAYANÇ Tunç; “Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl”, Milliyet Yayınları, s.40–41, Kasım 1973.

⁷⁹ TÜRKDOĞAN Orhan, a.g.e., s.148.

milyon 47 bin tona ve 1 milyon 80 bin baştan 398 bin başa inmiş, buna karşılık döviz geliri 92 milyon liradan 145 milyon liraya çıkmıştır.⁸⁰

Cumhuriyetin ilk yıllarında en önemli kritik dengelerinden biri, döviz dengesi olarak belirmiştir. Devletin dışarıya karşı yüklenimlerinin sağlıklı yürütülmesi için bu dengenin korunması şarttır. Dengenin sağlanması ve korunması döviz gelirleri ile giderlerinin en az eşit düzeyde olmasını gerektirmektedir. Bunun için, ithalat için verilecek döviz ile ihracattan elde edilecek dövizin birbirine eşit olması gerekmektedir. Bu uygulamanın, bir sanayileşme politikası ile beraber yürütüldüğü düşünülürse, döviz dengesini oluşturabilmek için, ithalatın kısıtlanarak, ihracatın kamçılanması yoluna gidilmesi zorunluluk olarak belirmiştir. İşte cumhuriyetin, “Yerli Malı Kullan” propagandasının hedefi de ithalatın kısıtlanması olayından kaynaklanmaktadır. Böylece yerli üretim de hızlandırılacaktır. Yerli üretime özendirilen halk, ulusal bir üretimin itici gücü olacaktır. Bu politikanın, bankacılığın gelişmesinden döviz dengesine ve sanayileşmeye kadar olumlu etkileri vardır.⁸¹

Yine Mustafa Kemal, “Azami tasarruf milli sloganımız olmalıdır” diyerek, bu dengenin korunmasını istemiştir. Topyekün tasarruf, yerli malı kullanma politikası ve 13 Aralık 1929’da kurularak kısa sürede 273 şube açan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin çalışmaları Mustafa Kemal’in çizdiği ekonomik kalkınma yönetimini desteklemiştir.⁸²

Özellikle, TBMM Başkanı Kazım ÖZALP’ın başkanlığında kurulan ve üyeleri arasında Celal BAYAR, Hasan SAKA, Vedat Nedim TÖR, Rahmi KÖKEN, Yusuf Kemal TENGİRŞENK, Dr. Fuat OMAV, T.C.Ziraat Bankası Genel Müdürü Şükrü ATAMAN, Türkiye Emlak Kredi Bankası Genel Müdürü Hakkı Saffet TAN’ın bulunduğu “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti”, Türk halkını tutumlu yaşamaya ve yerli mallarına özendirmeye çalışmış ve başarılı olmuştur.⁸³ Bu cemiyetin önemli sonuçlar veren çalışmaları şöyle özetlenebilir:

⁸⁰ Türkiye İstatistik Cep Yıllığı; T.C.Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, s.23, Ankara 1980.

⁸¹ TUĞLACI Pars, Okyanus Büyük Sözlük, Pars Yayınları, cilt 2, s.43, İstanbul, 1994 .

⁸² ATALIK Gündüz; “Atatürk ve Ulusal Ekonomi”, Türk-İş Dergisi, c.5. sayı 57, s.53-55, Ankara, Kasım 1967.

⁸³ ATTİLA Osman; “Atatürk’ün Ekonomik Görüşleri Üzerinde Bir İnceleme”, Sümerbank Dergisi, cilt 10, sayı:113, s.52-55, İstanbul, Kasım 1971.

- 1) Tüketimi yerli mallara yöneltmek,
- 2) İthalatı azaltmak, dış ticaret açığını azaltmak ve Türk lirasının dış değerindeki düşmeyi önlemek,
- 3) Yerli üretimi canlandırmak,
- 4) İhraç edilebilecek mal fazlaları yaratmak,
- 5) Yatırımlar için sağlıklı kaynak sağlamak suretiyle kalkınmayı hızlandırmak,
- 6) Küçük tasarrufları, yatırım sermayesine dönüştürebilmek için bir finansal altyapının kurulmasını sağlamak.⁸⁴

Bu çalışmalar sonucu Cumhuriyet Türkiye'sinin dış ticaret dengesi 1930'dan sonra olumlu bir noktaya gelmiş ve iç ticaret ulusal sanayileşmeyi sağlayacak yatırım fonlarını oluşturabilmiştir. Kapalı bir ekonomide, dış yardımsız ve enflasyonsuz bir ortamda gerçekleştirilen bu aşamaları Atatürkçü ekonominin başarısı olarak belirtmek gerekmektedir.⁸⁵

2.9 Tarımda Yapılan Yenilikler

Mustafa Kemal, İzmir İktisat Kongresini açarken yaptığı tarihi konuşmasında “İçine girdiğimiz halk devrinin tarihini yayacak kalem, sabandır” diyerek, Kemalist Devrimin tarımsal ilerlemeye verdiği önemi vurgulayacaktır. İzmir İktisat Kongresinde, yeni bir ekonomi modelinin çatısı kurulurken, kalkınmanın tarımsal yönünü de yaratabilmek için sanayici, tüccar ve işçi gruplarının yanı sıra, “çiftçi grubunun” da istek ve eğilimleri dikkate alınmıştır. Bu dönemde başlayan kalkınma süreci tarımda da Kuvayi Milliye ruhu ile eyleme geçecek bir üretim seferberliğinden yanadır. Birçok Kuvayi Milliye kahramanının, İzmir İktisat Kongresine çiftçi ve köylü delegesi olarak katılmalarının sebebi de budur. (Örneğin

⁸⁴ AKSOY Yaşar; a.g.e. s.123.

⁸⁵ EGELİ Aydın; “Atatürk’ün Ticaret ve Sanayi ile İlgili Görüşleri”, Ankara Ticaret Odası Dergisi, Ekim-Kasım, s.11, Ankara, 1973 .

Kuvayi Milliye kahramanı mücahide Fatma Çavuş, kongreye İzmir çiftçi delegesi olarak katılmıştır.)⁸⁶

Türk toplumu, yeni devletini yüceltmek için tarımda da olağanüstü ilerlemeler kaydetmiş ve Anadolu'nun çorak bozkırlarını işlemeye başlamıştır.⁸⁷

“Önce buğdayı bile dışarıdan alırdık. Şimdi ipekliyi bile memleketten yapıyoruz...”

Bu iki cümle, “10.yıl Rehberi”nden alınmıştır. On yıllık yeni rejim elle tutulur bir ilerleme kaydetmiştir. Önce ülkedeki 40 bin köyde yaşayan vatandaşları doğrudan ilgilendiren bir karar alınarak 1925 Şubatında halkın belini büken Aşar Vergisi kaldırıldı. Devlet, bütçesinin yüzde 20'sini feda ederken, köylüye büyük bir nefes aldırılmış oldu.⁸⁸

Tarım alanındaki reform çalışmalarına, eğitimden başlandı. Ülkenin tarım sorunlarını çözmek ve tarımsal ilerlemeyi sağlamak için Yüksek Ziraat Eğitimi ve Orta Ziraat Eğitimi organize edildi. Merkezde Yüksek Ziraat Enstitüsü kuruldu. Tabii ilimler, Ziraat, Baytar ve Ziraat Sanatları adı altında dört fakülteden oluşan, bilimsel teçhizatı Almanya'dan getirilen ve yine Alman profesörlerinin denetiminde tam kuruluşlu bir Tarım Üniversitesi kuruldu. Bu kuruluşun içinde 22 enstitü oluşturuldu.⁸⁹

Bursa, Ankara, Adana, İzmir, İstanbul Ziraat Mektepleri kuruldu. Adana'da iki sınıflı Ziraat Makinist Mektebi kurularak, Bursa, Antalya, Diyarbakır, Adana ve Emirgan'da birer İpekböcekçiliği Tohum Yetiştirme Müessesesi açıldı.⁹⁰

---

⁸⁶ AKSOY Yaşar, a.g.e. s.124.

⁸⁷ MUSABBALI Hakkı; “Atatürk ve Maliye”, İstanbul Sanayi Odası Dergisi, cilt 6, sayı 69, s.19, İstanbul, Kasım 1971.

⁸⁸ SAKIZLI Ertan, a.g.e. s.51.

⁸⁹ AKSOY Yaşar, a.g.e. s.128.

⁹⁰ ERGİN Feridun, a.g.e. s.64.

Zirai kurslar, köylere kadar yaygınlaştırıldı. Zirai kongreler, yayınlar hatta nümayişler organize edildi. Batı ülkelerine on kat fazla tarım öğrencisi ve kursiyeri gönderildi.⁹¹

Tarımı makineleştirmek için büyük atılımlar yapıldı. 200.162 TL kıymetinde 7.677 pulluk köylüye dağıtıldı. Yerli pulluk imalathaneleri desteklendi. Tohumları temizlemek için 912 kalbur makinesi alınarak, köylünün tohumu ücretsiz temizlendi. Çeşitli tarihlerde köylüye traktör, pirinç harman makineleri, pamuk mibzerleri ve çapa makineleri dağıtıldı.⁹²

Tarımsal mücadele alanında da, hükümetler özellikle domuz, arazi faresi, pembe kurt, süneböceği, zeytinsineği, balgam hastalığı, elma-incir-fındık hastalıklarına karşı büyük mücadele verilerek, büyük başarılar kazanmıştır.⁹³

Cumhuriyetin ilk yıllarında 3.099.260 kg tohum, 96.979 baş çift hayvan ve sonradan 408.714 TL'lik tohum, tarım aleti dağıtılmıştır. Bundan başka, Tarım Bakanlığı 1924, 1925 seneleri bütçelerinden ayrılan 4.065.625 TL'lik taviz ödeneği ile korunan ve Ziraat Bankasının 131.031.187 TL'lik borç fonu ile desteklenen köylüler, bellerini doğrultarak, büyük bir çaba ile üretimi arttırarak, tarımsal sürece ivme kazandırmışlardır.⁹⁴

10 yılda 96.115 nüfuslu 22.223 aileye 731.450 dönüm toprak dağıtılmış ve 20 yıl ödeme süresi tanınmıştır. Böylece buğday, tütün, pamuk, üzüm, fındık üretimleri artarak buğday ithalatı düşmüş, Anadolu, tarımsal üretim seferberliğine girişmiştir.⁹⁵

Mustafa Kemal'in tarım konusunda ilk defa parmak bastığı 1 Mart 1922 ile son defa söz ettiği 1 Kasım 1937 tarihi arasındaki 15 yıl gibi kısa bir süre içinde, Türkiye tarımsal üretiminin alt yapısını oluşturmuştu. Bundan sonraki politikaları bu altyapının başarısını yaratacaktı.⁹⁶

⁹¹ ATALIK Gündüz, a.g.e. s.58–59.

⁹² AKSOY Yaşar, a.g.e. s.129–130.

⁹³ ATTILA Osman, a.g.e. s.57.

⁹⁴ KURUÇ Bilsay; İktisat Politikasının Resmi Belgeleri, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s.89, Ankara, 1963.

⁹⁵ AKSOY Yaşar; a.g.e. s.131–132.

⁹⁶ KURUÇ Bilsay; a.g.e. s.91–92.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3 İKTİSADİ TEŞKİLATLANMA ÇALIŞMALARI

3.1 Maliye Bakanlığı'nın İlk Teşkilatlanması

Maliye Bakanlığı'nı TBMM'nin kurulmasından sonra Maliye, Rüşumat ve Defter-i Hakani (Maliye, Gümrük ve Tapu) Vekâleti olarak Başvekâlet ve bazı diğer bakanlıklarla birlikte Ankara Ulus'taki hükümet konağının odalarında göreve başladı.⁹⁷

1920 yılından Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 yılı sonuna kadar bütçeler zamanında hazırlanıp uygulanamadı. Geçici bütçe ve avans kanunlarının verdiği yetkiler ile harcamalar yapıldı. 1920 yılı bütçesi yılın dokuzuncu ayında 30 Eylül 1920'de TBMM'ye sunuldu ve mali yılın son günü olan 28 Şubat 1921'de kabul edilebildi. Aynı şekilde 1921 yılı bütçe kanunu da mali yılın bitimine iki gün kala 26 Şubat 1922'de kabul edildi. Daha sonra 1920 ve 1921 yılı bütçe kanunları ile bu harcamaların mahsup işlemi tamamlandı. 1922 ve 1923 yıllarında bütçe kanunu hiç hazırlanmadı.⁹⁸

Hükümet modern anlamdaki merkez-taşra örgütlenmesini tamamlamak üzere 1920-1926 tarihleri arasında gerekli hukuki temelleri oluşturmaya başladı.⁹⁹

Cumhuriyet döneminin ilk bütçesi olan 1924 bütçesi ile 1925 yılı bütçeleri gelir ve gider ilkeleri bakımından büyük bir yenilik içermemiştir. Bu bütçeler, bütçede gösterilmeyen vergi veya resimlerin alınamayacağı, ihtiyaç fazlası memurun yeni işlere yerleştirilmesi sona erinceye kadar hariçten memur alınmayacağı gibi konularda hüküm getirmiştir. Bu bütçelerde birçok kuruma ait husus aynı anda düzenlendiğinden, 1924 ve 1925 bütçeleri birçok özel kanunun bir araya getirilmiş hali gibidir.¹⁰⁰

⁹⁷ K.K.K. a.g.e. s.105.

⁹⁸ ÖZGÜLER İbrahim, a.g.e. s.203.

⁹⁹ ÖNER Erdoğan, a.g.e. s.426-427.

¹⁰⁰ ÖZGÜL Necati, "Atatürk ve 1923-38 Dönemi Ekonomik Gelişmeleri", Karayolları Bülteni, cilt: 17 sayı: 214, s.10, Kasım 1968.

Sadece bütçeyle ilgili hususları içeren ilk bütçe 1 Haziran 1926'dan itibaren yürürlüğe girmek üzere, 1926 yılında kanunlaştırılmıştır.¹⁰¹ Bu bütçeyle ilk defa, maliye bakanına, hazine bonosu ihracı yetkisi verilmiştir. Yine bu kanunla, herhangi bir kadroya dayanmadıkça veya herhangi bir kanun veya bütçe ile belirtilmedikçe, hiç kimseye maaş veya ücret ödenemeyeceği ifade edilmiştir.¹⁰²

Böylece, hangi teşkilat veya Bakanlıkta hangi kadroların kaç adet bulunduğu ve o yılki maaşları bütçe kanunlarıyla belirlenmeye başlanmıştır.¹⁰³

1 Haziran 1927 tarihinde yürürlüğe giren 1927 yılı Bütçe Kanununun ekinde Maliye Bakanlığı'nı oluşturan ana birimleri görmek mümkündür.

Bu arada, 1926 yılında çıkartılan 828 sayılı kanunla üst düzey taşra maliye memurlarının (örneğin, Defterdar, mal müdürü, vb.) atanmasının valinin görüşü alındıktan sonra Bakan tarafından yapılacağı hükme bağlanmıştır.¹⁰⁴

Cumhuriyetten önce Defter-i Hakani ve daha sonra Umur-ı Tasarrufiye İdaresi denilen Tapu İdaresi, Tapu Müdüriyet-i Umumiyesi şeklini aldı ve 1924 yılından itibaren Maliye Bakanlığının içinde ayrı bir bütçe ile idare edilmeye başlandı.¹⁰⁵

1927 yılında kabul edilen 1113 nolu Kefalet Kanunu ile Maliye Bakanlığına bağlı tüzel kişiliği haiz bir idare olarak kurulan Kefalet Sandığı 1934 yılında 2489 sayılı Kefalet Kanunu ile yeniden düzenlendi. Sandık Kefaletine tabi görev alan memurlar için müteselsil kefalet esasını getirdi.¹⁰⁶

---

¹⁰¹ ÖNER Erdoğan, a.g.e. s.437.

¹⁰² ÖNER Erdoğan; a.g.e. s.219–220.

¹⁰³ Atatürk'ün Ekonomik Kalkınma Politikası ve Devlet İşletmeciliği, 17 Nisan 1981 tarihinde İstanbul Üniversitesinde düzenlenen konferans bildirimleri.

¹⁰⁴ ÖZGÜLER İbrahim, s.200.

¹⁰⁵ ÖNER Erdoğan; a.g.e. s.223.

¹⁰⁶ K.K.K. a.g.e. s.109.

Tuz, Balık ve Pil teşkilatının yüz kısmı 1928 yılı bütçesiyle Tuz İnhisarı Umum Müdürlüğüne dönüştürüldü.¹⁰⁷

1933 yılında 2265 sayılı kanunla, vergi gelirlerinin 1/3'ünün elde edildiği İstanbul Maliye Teşkilatı özel olarak düzenlendi. 1936 yılında yeniden değiştirilen bu düzenlemeyle ilk defa İstanbul'da çeşitli semtlerde ayrı ayrı varidat (gelir) tahakkuk ve tahsil daireleri açılması öngörüldü. Varidat tahakkuk dairelerinde müdür ve ona bağlı tahakkuk müfettişleri ve memurlar, tahsil dairelerinde müdür ve ona bağlı tahsil müfettişleri ve memurlar görev yapacaktı. Ayrıca İstanbul'da Vilayet Muhasebeciliği, Pul Müdürlüğü, Av Vergileri ve Milli Emlak Müdürlükleri kuruldu. Darphane ve Damga Matbaası Müdürlüğü adı altında birleştirildi. İstanbul'da kaybolmakta olan birçok devlet halklarının kurtarılması ve gerek Hazinesinin ve gerekse emlak cephesinde büyük miktarlara ulaşan alacaklarının takibi için İstanbul Muhakemat Müdürlüğü kadroları sözleşmeli Hazine Avukatları ile güçlendirildi. Böylece Maliye teşkilatında ilk defa bu kanunla İstanbul'da kullanılmak amacıyla, gelir tahakkuk müdürü emrinde çalışmak üzere tahakkuk müfettişi, tahsil müdürü emrinde vilayet ve kaza tahsil müfettişi, vilayet emlak müdür emrinde emlak müfettişi ünvanlı kadrolar ihdas edildi.¹⁰⁸ Sözleşmeli Hazine Avukatı istihdamı imkânı getirildi. İstanbul maliye teşkilatıyla mülhak (bitişik) kazaların tüm mali işlemlerini denetlemek üzere bir Murakebe Heyeti kuruldu. Staj devresinden sonra Teftiş Heyeti maliyetine memur birinci sınıf Tetkik Memurlukları ihdas edildi.¹⁰⁹

3.2 Gümrüklerin Teşkilatlanması

Gümrük teşkilatı 1909 yılından bu yana Maliye Bakanlığına bağlı idi. Cumhuriyetin ilk dokuz yıllık döneminde önce 1126 ve 1510, 1932 yılında da 1918 sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibi Hakkında Kanun yürürlüğe konuldu.¹¹⁰

¹⁰⁷ ÖZGÜL Necati, a.g.e. s.10–11.

¹⁰⁸ “Maliye Teşkilatı ve Görevleri Mevzuatı”, Maliye Bakanlığı Personel Gn. Md. S.1998/1, s.85–87, Ankara 1998.

¹⁰⁹ AKSOY Yaşar; a.g.e., s.144.

¹¹⁰ AĞRALI Sedat; “Atatürk ve Ticaret” Kemalizm Dergisi, cilt 7, sayı 81, s.13 İstanbul, Nisan 1969.

Lozan Adlaşması ekinde yer alan 5 yıllık kısıtlı sürenin sona ermesi üzerine 1 Ekim 1929 tarihinde 1499 sayılı ilk Gümrük Tarifesi Kanunu uygulanmaya başlandı. Böylece gümrük mevzuatı ilk defa bir bütünlük kazanmış oldu.¹¹¹

Kaçakçılıkla daha etkin mücadele için 1931 yılında 1841 sayılı kanunla güney sınırlarımızda yarı askeri bir nitelikte Gümrük Muhafaza Umum Kumandanlığı kuruldu.¹¹²

Bu tedbirler çerçevesinde 1932 yılında 1909 sayılı kanunla Maliye Bakanlığı teşkilatı ikiye bölündü. Bu bölünme Maliye Bakanlığının görevli olduğu işlerden bir kısmının yeni kurulan bir bakanlığa verilmesi şeklinde vukua gelmiştir. Gerçekten aşarın kaldırılmasını müteakip, gelir noksanını telafi için ihdas olunan inhisarlara (tekellere) ait işlemlerin yıldan yıla genişlemesi ve ayrıca 1929 yılından itibaren uygulanan yeni Gümrük İthalat Tarife Kanunu ile kuvvetli koruma esaslarının kabul olunması dolayısıyla “Gümrükler” ve “İnhisarlar” işlemlerinin daha yakından ve sıkı bir surette takibi amacıyla bu işler Maliye Bakanlığından ayrılarak 1909 sayılı kanunla Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti (Gümrük ve Tekel Bakanlığı) adıyla kurulan yeni bir bakanlığa verildi. Böylece gümrükler ile tekel idaresi aynı bakanlık çatısı altında birleşmiş oldu.¹¹³

Gümrük ve Tekel Bakanlığının kurulmasından sonra 1932 yılında 1989 sayılı kanunla mali inhisarların idaresinde Maliye Bakanlığına ait hak ve görevler anılan bakanlığa devrolundu. Ancak Maliye Bakanının Muhasebe-i Umumiye Kanunu gereğince gelir işleri üzerinde sahip olduğu yetkiler saklı kaldı.

¹¹¹ GİZ Adnan; “1923’de Sanayimiz Hakkındaki Görüşler”, İstanbul Sanayi Odası Dergisi, cilt 6, sayı 71, s.16, İstanbul, Nisan 1962.

¹¹² HİÇ Mükerrerem; Ekonomik Sistemler, Reformlar ve Atatürkçülük, İstanbul Üniversitesi Yayınları, s.70–71, İstanbul 1969.

¹¹³ OKYAR Osman; a.g.e., s.16.

Böylece gümrük ve bir yıl sonra Muhafaza Umum Kumandanlığı haline gelen gümrük muhafaza teşkilatı ile posta, telgraf ve telefon hariç devlet tekelleri Maliye Bakanlığında ayrıldı.¹¹⁴

Kuruluşundan dört yıl sonra 1935 yılında Gümrük ve Tekel Bakanlığının Teşkilat Kanunu kabul edildi. 2825 sayılı Gümrük ve İnhisarlar Vekaletinin Teşkilat ve Vazifelerine Dair Kanun ile Bakanlığın merkezdeki ana hizmet birimleri Gümrükler Umum Müdürlüğü, İnhisarlar Umum Müdürlüğü ve Gümrük Muhafaza Umum Kumandanlığından oluşuyordu. Bakanlığın taşra teşkilatı ise, gümrük ve gümrük muhafaza kuruluşları itibariyle başmüdürlük, müdürlük, başmemurluk, amirlik ve memurluk şeklinde düzenlendi.¹¹⁵

3.3 İktisat Bakanlığının Kurulması

Bu dönemde Türk devletinin yaşamsı ve kalkınması için yabancı devletlerce kendisine hiçbir yardım yapılmamıştır.¹¹⁶

1928 tarihli ve 1200 sayılı Kanun ile Ticaret ve Ziraat Bakanlıkları birleştirilerek, İktisat Bakanlığına dönüştürülmüştür.¹¹⁷

İktisat Bakanlığı, 1920'lerde özellikle de 1932 yılında Mahmut Celal Bey'in (Bayar'ın) bakanlığa getirilmesiyle iktisadi alanda etkinlik kazanmaya başlamıştır. 1930'ların kamu iktisadi teşekküllerine dayalı yeni kalkınma stratejisi bu bakanlığın işaretleri doğrultusunda belirlenmiştir.¹¹⁸

¹¹⁴ POJON Turgut; "Atatürk'te Ekonomik Kalkınma ve Plan Fikri", Türkiye İktisat Gazetesi, cilt 25, sayı 553, s.4, İstanbul, 14 Kasım 1963.

¹¹⁵ SAKIZLI Ertan, a.g.e., s.47.

¹¹⁶ SOFUOĞLU M.Zeki; a.g.e., s.16-17.

¹¹⁷ SÜMER Nurullah Esat; "Milli Ekonominin Kemalleşmesi", Sümerbank Yayınları, cilt: 14, sayı:161, s.23, İstanbul, Kasım 1975.

¹¹⁸ OKYAR Osman, a.g.e. s.21.

1931 yılında CHP kurultayında devletçilik, parti programının temel özelliklerinden biri oldu. Bu dönemde kamu kesimi önemli ölçüde büyüdü.¹¹⁹

1923–1933 döneminde ve sonrasında ithal ikameci görüşler bir yaklaşım olarak Türkiye’deki sanayileşme politikalarına hâkim olmuştur. 1924–29 arasında da temel tüketim mallarında yerli fabrika üretim payları bir ölçüde artmışsa da, ithal ikamesindeki asıl atılım devletçi sanayi programlarının uygulanmaya başladığı 1930’larda görüldü. Programın uygulanması için önce 1932 yılında İktisat Vekâletine bağlı Devlet Sanayi Ofisi ile Sanayi Bankası kuruldu. Kısa süre sonra bunlar dağıtılarak yerlerine Sümerbank kuruldu. Sovyet ve Amerikan uzmanlarının da yardımıyla I.Beş yıllık Sanayi Programı hazırlanmaya başlandı. Öngörülen devletçi sanayileşme yatırım malları üretimini hedef alan endüstri tipi bir sanayileşme değil, temel tüketim ve ara malı üretimine yönelik ithal ikameci tipi bir endüstrileşme modeli idi.¹²⁰

3.4 Kamu İktisadi Teşekkülleri Oluşum Ve Gelişim Süreci

Büyük bir kahraman, eşsiz devlet kurucusu da olsa, hiç kimse devleti belli kısa dönemde, uygulama planları yapılmış bir bina gibi kuramaz. Tarihin bütün büyük kurucuları, genel tasarım ve onu izleyen gerçekleştirme girişiminin ötesini, başlattıkları, kumanda ettikleri veya içine karıştıkları olayların verdiği fırsatlara, bazen zorlamalara göre yürütürler. Mustafa Kemal de bu kural içindedir. KİT’lerin Mustafa Kemal dönemini, KİT’leri hazırlayan, KİT’leri zorunlu yapan, KİT’in kurulması ve KİT’in gelişip yerleşmesi dönemleri olarak incelemekte yarar vardır.¹²¹

3.4.1 KİT’leri Hazırlayan Dönem

Kurtuluş Savaşımızda, ulusun varlıklı sınıfı kurtarıcı ile birlik olmuştu. Düşmanla işbirliği yapan zenginler olmuştu ama bunların sayısı hızla azalmıştı. Mustafa Kemal, çiftçi, tüccar ve diğer varlıklı kişilerin, devlet deste olursa, ekonomik kalkınmayı başlatabileceğine inanmak istiyordu. Dönemin dış koşullarının ve dış ilişkilerin devletin ciddi bir ekonomik

¹¹⁹ SAKIZLI Ertan; a.g.e., s.49.

¹²⁰ GİZ Adnan; a.g.e., s.18.

¹²¹ Erdoğan Öner; a.g.e. s.194.

girişimci olmasını da, bundan kaçınmayı da gerektirdiği düşünülebilirdi: Dönemde, devlet-ekonomi ilişkilerinde başlıca iki sistem görülüyordu.¹²² Liberalizm ve sosyalizm.

Liberalizm, ulusal olanaklar, yabancı sermaye desteği ile bağlantılıydı. Sosyalizm için başka sorunlar vardı. Lider bağımsızlığa âşıktı. Ama lider ulusuna insanca yaşam olanaklarını, akılcı her yolu deneyerek sağlamaya hem kararlıydı, hem de zorunluydu. Devletin olanakları 1920 yıllarında çok dardı.

Özetle, ulusun varlıklı zümrelerine dayanmış, yetişme ortamı açısından milliyetçi, komünizm için belli endişelere, kanılara sahip olan bir liderlik, ekonomik kalkınmayı, özel girişim eliyle gerçekleştirmek isteyecekti. Fakat gerçekçi olan liderlik, ulusal özel girişimin neyi yapıp, neleri yapamayacağını da bilek idrak gücündeydi.¹²³

KİT'lerin ilk dönemi, açıklamaya çalıştığımız bu genel tablo çerçevesi içinde oluşmuştu. Açık deyimi ile ulusal özel girişimin gücünün yetmeyeceği, ulusal savunma ya da diğer temel gereksinimlerin emrettiği ekonomik girişimleri devlet üstlenmişti.

Yurdun ulaşım hizmetleri, temel beslenme maddelerinden un, şeker ve temel giyim malzemesi olan pamuklu dokumalarını anlatan “üçbeyazlar”, ilk günlerden, devletin temel düşünceleri olmuştu. Lozan'da Curzon'un İnönü'ye, kapitülasyonlar nedeniyle söylediği “Bizsiz ekonominizi yola koyamayacak, yine bize gelip destek isteyeceksiniz” özündeki cümleciği hafızalarda hep taze kalmıştı.¹²⁴

Lozan'ın koşulu olarak 1928 yılına kadar gümrüklerde alınan vergiler dondurulmuştu. Kabotaj hakkımız 1927 yılından sonra elimize geçmişti.

¹²² VURKAÇ Yılmaz; “Atatürk ve Ulusal Ekonomi”, İstanbul Sanayi Odası Dergisi, cilt 8, sayı 93, s.4–5, İstanbul, Kasım 1973.

¹²³ GİZ Adnan, a.g.e. s.20.

¹²⁴ SOFUOĞLU M.Zeki, a.g.e. s.20.

1929'a kadar Genç Cumhuriyet, küçük yerli sanayii gümrük duvarlarıyla desteklemek, taşımada yerli ürünleri kollamak, sanayicilerin kredi olanaklarını, teknik öğretimi geliştirmek şeklide özetlenen bir politika ile bir şeylerin oluşmasını izlemiştir.¹²⁵

Ulusal, özel teşebbüsün gücü dışında görülen ve geleneksel anlayışa göre, kamu girişimi olması gerekli görülen bazı KİT'ler kurulmuştu.¹²⁶

Osmanlı İmparatorluğu'ndan KİT olarak gelen, tuz, petrol, benzin, barut ve patlayıcı maddeler tekelleri vardı. Fabrikalar Genel Müdürlüğüne bağlı devlet fabrikaları mevcuttu. Bugünkü Denizcilik Bankasının nüvesi sayılabilecek olan İdare-i Mahsusa adındaki deniz işletmesi vardı. Belirgin örnekler Anadolu-Bağdat Demiryolu hattı ile Tahsiliye ve Maadin Bankasının kurulması ve onun eliyle bir Şeker Fabrikası yapılması, ispirto-alkollü içkilerle, kibrit-çakmak tekel işletmelerinin meydana getirilmesi, 1920'li yılların, gene de anlamlı KİT oluşumları idi.¹²⁷

3.4.2 KİT'leri Zorunlu Yapan Dönem

1920'li yılların çekişen ya da yavaş KİT oluşumunun 1929'da kaybolması ile ikinci bir dönem açılmıştı.

Gerçekten, geliri azalmış yeni devlet, Osmanlı Borçları taksitlerini ödemeye başlamış, özel sermayeden umulan atılımlar gelmemiş, temeli tarımsal olan ekonomi, başlayan dünya bunalımından çok ağır zarar görmeye başlamıştı.¹²⁸

Gümrüklerin yükseltmekte olmasını hesap eden ithalatçıların, stok amacıyla giriştikleri büyük ithalat ve Türk Parası üzerinde girişilen bazı borsa oyunları devletin zaten zayıf olan dış ödeme dengesini bozmuş, ulusal paranın korunması gereği ortaya çıkmıştı.

¹²⁵ ÖNER Erdoğan; a.g.e. s.201.

¹²⁶ SÜMER Nurullah Esar, a.g.e. s.30.

¹²⁷ MUSABALLI Hakkı; a.g.e., s.17.

¹²⁸ K.K.K. a.g.e. s.109.

Değınilen zorunluluklar ile halen yürürlükte olan 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu 1930 başlarında; 1705 sayılı Ticarete Tağşışın Men'i ve İhracatın Murakebesi ve Korunması hakkında kanun aynı yılın ortalarında çıkarılmıştı. Türkiye'yle olan ticaretlerini anlaşmalara bağlamayan ülkelerden ithalata gerekli sınırlamalar koymaya Hükümeti yetkili kılan kanun 1931 yılının ikinci yarısında yayınlanmıştı.¹²⁹

Yukarıdaki üç yasa ile yeni devlet ekonomik hayatta, kambiyo, iç ve dış ticaret alanlarıyla ağırlığını koymuştu.¹³⁰

1930 yılında, geçici olarak devlet eline verilen Tütün İdaresi yerine 1701 sayılı yasa ile Tütün Tekel İdaresi kuruluyordu.¹³¹

KİT oluşumunun temeli 1931 CHP Kongresinde, partinin programına Devletçilik ilkesinin girmesiydi. Devletçilik programında şöyle yer alıyordu:

“Devletin ekonomik işlerle ilgisi, fiili surette yapıcılık olduğu kadar, özel girişimlere yön vermek ve yapılmakta olan işleri düzenlemek ve denetlemektir.”¹³²

---

¹²⁹ ÖNER Erdoğan; a.g.e. s.210.

¹³⁰ K.K.K. a.g.e. s.111–112.

¹³¹ HİÇ Mükerrerem, a.g.e. s.73.

¹³² MÜEZZİNOĞLU Ziya; Atatürk Plan ve Programı, s.76–77, İstanbul 1984.

SONUÇ

Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan ekonomi politikasının, yurdumuzun o zamanki ihtiyaçlarından doğduğu çok açıktır. “Kemalist Ekonomi Politikası” diye de adlandırabileceğimiz bu doktrin ve uygulama, iyice anlaşıldığı ve incelendiği takdirde, zamanımızın gelişmiş ve gelişmemiş ülkelerine yön verebilecek özellikle taşımaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan ekonomi politikasının temel amacı, imtiyazsız ve sınıfsız biçimde bütün halkın refahını yükseltmektir. Mustafa Kemal ile ateşlenen ve uygulamaya konulan sistemde her iki gerçek varlıkta tezahür etmesi istenen liyakat; tesadüflerin bir lütfu olmaktan tamamen uzak tutularak, her zaman için tahakkuk edecek bir esasa kavuşturulmuştur.

Bu dönemde uygulanan ekonomi politikasının fikir sisteminde, menfaatleri yek değerine karışmış olan cemiyetin, muhtelif meslek erbabının, ferdi ve içtimai hayat için işbölümü esasının dışında gerçeğe aykırı suni olarak yaratılmış bir sınıf fikri çerçevesinde devamlı bir mücadeleye itmenin insanoğlunu huzura değil; ancak huzursuzluğa götüreceği hususu büyük bir hassasiyetle dikkate sunulmuştur.

Mustafa Kemal; “İktisat demek her şey demektir” derken, iktisadi gaye olarak değil; insanı ve milleti mutlu kılmanın bir vasıtası şeklinde telakki etmiştir.

Fransız inkılâbı (ihtilali), bir sınıf çekişmesiyle başlıyor; hâlbuki bizde zaten ayrı bir sınıf yoktur. Türk ırkı, tarihin bütün devirlerinde, haiz olduğu içtimai demokratlıkla iftihar edebilir.

Bizim inkılâbımız bir sınıf çekişmesiyle değil, büyük ve ateşli bir milliyet cereyanı mahsulü olarak meydana gelmiştir.

Hâlbuki Türk İnkılâbı iktisadi bir inkılâp olarak başlamaktan uzaktır. O, mahiyeti itibariyle siyasi ve içtimai bir inkılâptır. İktisadi inkılâp bunun bir neticesi olarak gelmiştir.

Mustafa Kemal; “Yeni Türkiye Devleti, bir iktisat devleti olacaktır” derken, bu devletin her türlü ekonomik faaliyetini bir kült sayacak ana fikri içinde organize edilmesini, ekonomik sektörler arasında, tam; dengeli ve ahenkli bir gelişmenin sağlanmasını şart koşmuş bunu temin edecek yolları da göstermiştir.

Sistemin kendine has bir iktisadi özü vardır. Ancak bu ekonomi ile ilgili öz; adıyla sanyla “KARMA EKONOMİ” deyimi ile karşılanamaz. Ondan daha da ileri bir anlayışı ifade etmektedir. Zira her iki ekonomik sistem, fert ve toplumu dar bir görüş açısından ve sadece ekonomik bir konu olarak değerlendirirken; cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan, fikir sistemi, insan ve toplumu bir bütün halinde, tüm yönleriyle ele almış, ahenkli bir bütündür.

Bu nedenlerle cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan tüm devrimlerin, üst yapı devrimleri olduğunu, Mustafa Kemal’in bu dönemde uygulamaya koyduğu ekonomi politikasının bir yenilik taşımadığını, ülkenin ihtiyaçları neyi gerektiriyorsa, onu yaptığı ve ekonomik bir doktrin ve felsefe yaratmadığı biçimde son yıllarda öne sürülen görüşlerin gerçekte ilgisi yoktur. Bu dönemde yapılan bütün devrimlere eşdeğer bir ekonomi devrimi yapıldığını söylememek tarihe hakkını vermemek olacaktır.

KAYNAKÇA

- AĞRALI, Sedat; “ATATÜRK VE Ticaret”, Kemalizm Dergisi, Cilt 7, İstanbul, Nisan 1963.
- AKÇA, Yusuf; “Bütçe ve Devlet Muhasebesi”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayın No:4047-555, İstanbul, 1996.
- AKARSU, Bedia; ATATÜRK DEVRİMİ ve Yorumları, TDK Yayınları, Ankara, 1981.
- AKSOY, Yaşar; Kalpaklı Kalkınma, Ümit Yayınları, Ankara, 1998.
- ATALIK, Gündüz; “MUSTAFA KEMAL’İN İktisadi Görüşleri”, Türk-iş Dergisi, Cilt 5, Sayı 57, Ankara, Kasım 1967
- ATATÜRK VE Ulusal Ekonomi”, Türk-iş Dergisi, Cilt 9, Sayı 67 Ankara, Kasım 1968.
- ATTİLA, Osman; “MUSTAFA KEMAL’İN Ekonomik Görüşleri Üzerine Bir İnceleme”, Sümerbank Dergisi, , Cilt 10, Sayı 113, İstanbul, Kasım 1971.
- AYSAN, Mustafa A.; MUSTAFA KEMAL’İN EKONOMİ Politikası, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1980.
- DERİN, Haldun; Türkiye’de Devletçilik ve İktisat, İstanbul, 1946.
- EFE, Muhlis; Cumhuriyet’te Para Sistemimiz ve Para Siyasetimiz, Ankara, 1990
- EGELİ, Aydın; “MUSTAFA KEMAL’İN TİCARET ve Sanayi ile İlgili Görüşleri”, Ticaret Odası Dergisi, Sayı 11 Ankara, Ekim-Kasım 1973.
- EMİROĞLU, Cezmi; Bütçeler ve Hazine, İstanbul, 1983.
- ERGİN, Feridun; ATATÜRK Zamanında Türk Ekonomisi, İstanbul, 1983.
- HALE, William M.; Kemalist Türkiye’nin Ekonomisinde Geleneksellik ve Modernlik, ATATÜRK VE Türkiye’nin Modernleşmesi, Sarmal Yayınları, İstanbul, 1999.
- HİÇ, Mükerrrem; Ekonomik Sistemler, Reformlar ve Mustafa Kemalcilik, İstanbul, 1969.
- GİZ, Adnan; 1923 İzmir İktisat Kongresi, Ankara, 1993.

- GÖRGÜN, Selim; Maliye Politikası, Ankara, 1974.
- GÜRSOY, Bedri; İktisat Esaslarımız, İstanbul, 1972.
- İNAN, Adet; ATATÜRK HAKKINDA, İstanbul, 1940.
- KARAL, Enver Ziya; MUSTAFA KEMAL'DEN Düşünceler, Ankara, 1972.
- KAZGAN, Haydar; ATATÜRK Kuşağının İktisat Eğilimi, Çalıntı Yayınları, İstanbul, 1994.
- KİL, Suna; İzmir İktisat Kongresi, İstanbul, 1979.
- KÖMÜRÇAN, Kirkor; MUSTAFA KEMAL'İN EKONOMİ Yapısı, İstanbul, 1997
- KUTAY, Cemal; "MUSTAFA KEMAL'İN İktisadi Görüşleri", Sigorta Dünyası Dergisi, , Cilt 2, Sayı 11, Kasım 1959.
- KUMKALE, T.Tamer; MUSTAFA KEMAL'İN Ekonomik Görüşleri İsimli Konferansın Notları, Ankara.1980,
- KURUÇ, Bilsay; İktisat Politikasının Resmi Belgeleri, Ankara, 1963.
- MUMCU, Ahmet; Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, Ankara, 1979.
- MUSABBALI, Hakkı; "Atatürk ve Maliye", İstanbul Sanayi Odası Dergisi, Cilt 6, Sayı 69. İstanbul, Kasım 1971
- MÜEZZİNOĞLU, Ziya; "Atatürk Plan ve Programı", İstanbul, 1984.
- OKYAR, Osman; Atatürk'ün İktisadi Görüşü, İstanbul, 1990.
- OKYANUS, Büyük Sözlük, Cilt 2, İstanbul, 1994,
- ÖKÇÜN, Gündüz; Türkiye İktisat Kongresi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını No: 262, 1971, Cilt 17, Sayı 229.
- ÖNER, Erdoğan; Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare, Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı Yayını, Ankara, 2001.
- ÖZGÜLER, İbrahim; Atatürk ve İktisadi Görüşler, Güneş Matbaası, Ankara, 1966.
- ÖZGÜL, Necati; "Atatürk ve 1923-38 Dönemi Ekonomi Gelişmeleri", Karayolları Bülteni, Cilt 17, Sayı 229, İstanbul, 1968

- PARASIZ, M.İlker; Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikası, Ezgi Yayınları, İstanbul, 1998.
- POJON, Turgut; "Atatürk'de Ekonomik Kalkınma ve Plan Fikri", Türkiye İktisat Gazetesi, 1963 (14 Kasım), Cilt 11, Sayı 553.
- SADIKLAR, Tayyar; Türkiye'de Karma Ekonomi Uygulaması, İstanbul, 1975.
- SAKA, Remzi; Atatürk ve Cumhuriyet Ekonomisi, İstanbul, 1959.
- SAKIZLI, Ertan; Atatürk'ün Kalkınma ve İktisat Politikası, İstanbul, 1973.
- SOFUOĞLU, M.Zeki; Atatürk'ün İktisadi Düşünceleri, Ankara, 1972.
- SÜMER, Nurullah Esat; "Milli Ekonominin Kemalleşmesi", Sümerbank Dergisi, 1975 (Kasım), Cilt 14, Sayı 5661.
- TAN, Nail; Atatürk'ün Ekonomik Görüşleri, İstanbul, 1979.
- TAYANÇ, Tunç; "Sanayileşme Sürecinde 50.Yıl", Karacan Armağanı, Milliyet Yayınları, 1973 (Kasım).
- TEZEL, Yahya Sezai; Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi 1923-1950, Yurt Yayınları, No:4, Ankara, 1982.
- TOYNBEE, Arnold J.; Türkiye Üç, Cumhuriyet Eki, İstanbul, Ocak 2000.
- TÜRKDOĞAN, Orhan; Türkiye'nin Kalkınma Yolu, Ankara, 1977.
- UYGUNER, Muzaffer; Atatürk ve Ekonomik Kalkınma, Ankara, 1954.
- ÜLKEN, Yüksel; Atatürk ve İktisat, Ankara, 1981.
- VURGAÇ, Yılmaz; "Atatürk ve Ulusal Ekonomi", İstanbul Sanayi Odası Dergisi, 1973 (Kasım), Cilt 8, Sayı 93.
- YAZAR, Ay; Türkiye İktisat Kongresi, Ankara, 1968.
- Ak İktisat Ansiklopedisi, İstanbul, 1994, Cilt 4.
- Ayın Tarihi, Cilt 24, Sayı 82-83, Ankara, 1931.
- Bugünün Diliyle Atatürk'ün Söylevleri, TDK Yayınları, Ankara, 1989.
- İktisat Esaslarımız, Anadolu Matbaası, İzmir, 1339.
- Maliye Teşkilatı ve Görevleri Mevzuatı, Maliye Bakanlığı Personel Genel Müdürlüğü, S.1998/1, Ankara, 1998.
- Atatürk'ün Ekonomi Görüşü, K.K.K.Yayınları, No 3, Ankara, 1982.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt 1, Ankara, 1929.

Atatürk'ün Ekonomik Kalkınma Politikası ve Devlet İşletmeciliği, 17 Nisan 1981
Tarihli İstanbul Üniversitesinde Düzenlenen Konferansın Bildirileri,
1984